

**МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет соціально-гуманітарних технологій, спорту та реабілітації

Кафедра психології, педагогіки та суспільних дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: Застосування поліграфу для виявлення фінансових злочинів

Здобувача вищої освіти
другого(магістерського) рівня
ПСМз-22-1 групи,
спеціальності 053 «Психологія»
ОПП «Психологія. Психологія
бізнесу»

І.І. Башта

підпис здобувача вищої освіти

Науковий керівник

І.О. Петухова

підпис наукового керівника

к.пед.н., доцент

Гарант освітньо-
професійної програми

О.О. Нежинська

підпис керівника ОПП

к.психол.н.,

доцент

Допущено до захисту за рішенням кафедри
психології, педагогіки та соціології
протокол від «1» грудня 2023 р. № 7

Завідувач кафедри

І.О. Петухова, к. педа. н.,
доцент

підпис

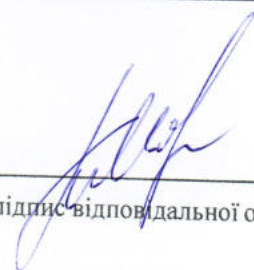
Ірпінь – 2024

Реєстрація № 17

(дата)

18.01.2014

(підпис відповідальної особи)

Результати перевірки

до захисту

(до захисту, на доопрацювання)

01.12.2023

(дата)

(підпис)

Результат захисту

90

(оцінка)

01.02.

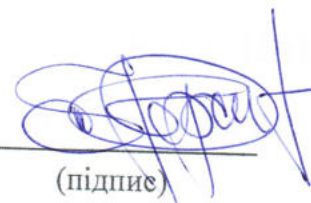
(дата)

(підпис)

Голова комісії:

(підпис)

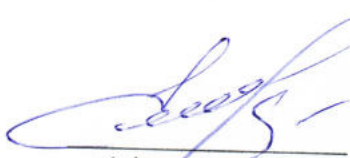

С.І. Корсун

(ініціали, ПІБ)

Члени комісії:

(підпис)

О.Г. Льовкіна

(ініціали, ПІБ)

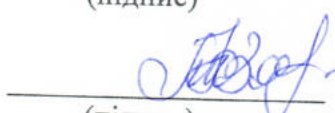
(підпис)

І.О. Петухова

(ініціали, ПІБ)

(підпис)

М.Ю. Заушнікова

(ініціали, ПІБ)

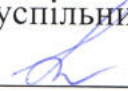

**МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Фікультет соціально-гуманітарних технологій, спорту та реабілітації
Кафедра психології, педагогіки та суспільних дисциплін
Спеціальність 053 «Психологія»
Освітньо-професійна програма «Психологія. Психологія бізнесу»

Затверджую:

Завідувач кафедри
психології, педагогіки та
суспільних дисциплін

 I.O. Петухова

**Завдання на кваліфікаційну роботу
здобувача вищої освіти
Башти Івана
(прізвище, ім'я, по батькові)**

Тема кваліфікаційної роботи: Застосування поліграфу для виявлення фінансових злочинів

Затверджена наказом ректора від 17. 11. 2022 № 1216

Термін подачі закінченої роботи: 25.12.2023

Цільова установка: полягає у визначенні теоретико-методологічних підходів до визначення можливостей психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа для виявлення фінансових злочинів; узагальненні достатнього психодіагностичного інструментарію для дослідження індивідуальних особливостей особистості, який доцільно застосовувати у діяльності поліграфологів;

Мета роботи: полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні та емпіричному вивченні можливостей психофізіологічних досліджень з використанням поліграфу у виявленні фінансових злочинів.

Об'єктом дослідження є психофізіологічна експертиза з використанням поліграфу.

Предметом дослідження є особливості проведення досліджень з використанням поліграфу для виявлення фінансових злочинів.

Базою дослідження виступає Державний податковий університет.

1. Вихідні дані до роботи результати психодіагностичного дослідження, методичні рекомендації.
2. Перелік графічного матеріалу 1 таблиця, 4 рисунки, додатки

Календарний план виконання роботи

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	
		За планом	Фактично
1	2	3	4
1.	Вибір теми, вивчення літературних джерел та складання плану роботи	23.02.2023	23.02.2023
2.	Підготовка першого розділу роботи та подання її керівнику	09.03.2023	09.02.2023
3.	Підготовка другого розділу роботи та подання її керівнику	14.05.2023	14.05.2023
4.	Підготовка третього розділу роботи та подання її керівнику	31.08.2023	31.08.2023
5.	Доопрацювання роботи з урахуванням зауважень керівника	28.09.2023	28.09.2023
6.	Отримання відгуку керівника роботи	10.10.2023	10.10.2023
7.	Публікація тез у збірнику наукових матеріалів	30.10.2023	30.10.2023
8.	Попередній захист роботи	13.12.2023	13.12.2023
9.	Отримання відгуку з підприємства (зовнішньої рецензії)	20.12.2023	20.12.2023
10.	Допуск роботи зав. кафедри до захисту	01.12.023	01.12.2023
11.	Захист роботи	30.01.2024	30.01.2024

4. Дата видачі завдання «19 » грудня 2022

5. Керівник кваліфікаційної роботи І.О. Петухова

6. Керівник освітньо-професійної програми О.О. Нежинська

7. Завдання до виконання отримав
здобувач вищої освіти І.І. Башта

АНОТАЦІЯ

Простежується еволюція використання психофізіологічних досліджень на практиці, починаючи від самих перших примітивних приладів, спрямованих на викриття брехні у свідченнях, й до найбільш сучасних. Визначається роль перших ентузіастів впровадження поліграфа в практику розкриття та розслідування злочинів (Ч. Ломброзо, Г. Мюнстенберг, У. Марстон, Дж. Ларсон, Л. Килер). При розгляді позицій вчених нашої країни у даній сфері відмічається нелегкий шлях формування їх поглядів від абсолютного відкидання застосування поліграфа як реакційного буржуазного засобу (у радянські часи) до визнання позитивних можливостей його впровадження в практику розслідування злочинів.

Аналізується можливість виявлення приховуваної інформації в осіб, що притягуються по справах про фінансові злочини за допомогою інструментального методу (поліграфа). Досліджуються загальні особливості у встановленні психологічного контакту й, спираючись на індивідуально-психологічний профіль економічного злочинця, надаються конкретні рекомендації щодо підвищення ефективності взаємодії. Проводиться аналіз наукових напрацювань вітчизняних та закордонних авторів з проблеми застосування психофізіологічних методів виявлення неправдивих свідчень у процесі збирання інформації. У дослідженні також робиться акцент на психологічному профілі осіб, що здійснюють фінансові злочини. Виходячи з цього, надаються психолого-правові рекомендації щодо викриття неправдивості. Окрім того, досліджується один з найважливіших етапів перевірки на поліграфі – передтестова співбесіда. В межах цього етапу пропонується авторська модель психологічної взаємодії при перевірці на поліграфі в справах по виявленню фінансових злочинів.

Ключові слова: психофізіологічні дослідження, поліграф, фінансові злочини, психологічний профіль, передтестова бесіда.

ABSTRACT

The evolution of the use of the polygraph in the practice, starting from the very first primitive devices aimed at detecting lies, and up to more modern devices. The role of the first enthusiasts of introducing the polygraph into the practice of detecting and investigating crimes (C. Lombroso, G. Munsternberg, W. Marston, J. Larson, L. Keeler) is noted. When considering the positions of scientists of our country in this area, a difficult path of their formation is noted from the complete denial of the use of the polygraph as a reactionary bourgeois tool (in the Soviet period) to the recognition of the positive possibilities of its introduction into the practice of investigating crimes.

Analyzed the possibility of revealing hidden information from persons involved in cases of economic crimes using the instrumental method (polygraph). The General features in establishing psychological contact are being researched, and based on the individual psychological profile of the economic offender offer specific recommendations. In the study analyzes the scientific works of domestic and foreign authors on the problem of application of psychophysiological methods to detect false indications in the process of collecting information. The work focuses on the psychological profile of persons who commit economic crimes. Based on this, psychological and legal advice on the exposure of lies are given. In addition, one of the most important stages of the polygraph test — pre-test interview is touched upon. As part of this phase, propose a unique model of psychological interaction in the preliminary investigation of economic crimes.

Keywords: psychophysiological research, polygraph, economic crimes, psychological profile, pre-test interview.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФУ У ВИЯВЛЕННІ ФІНАНСОВИХ ЗЛОЧИНІВ	10
1.1. Інструментальна верифікація брехні в практиці викриття злочинів: історія становлення методу	10
1.2. Регламентація та правове регулювання поліграфічних досліджень в Україні	22
1.3. Співвідношення понять «економічні злочини» та «фінансові злочини».....	32
1.4. Фінансові злочини: профілактичні заходи та виявлення з використанням поліграфа.....	36
Висновки до 1 розділу.....	40
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ БЕСІД ПРИ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЗА ДОПОМОГОЮ ПОЛІГРАФУ	43
2.1. Психологічні особливості передтестової, внутрішньотестової та післятестової бесід, як складових СПФД з використанням поліграфу та визначення вимог до їх проведення	43
2.2. Практика психологічної взаємодії при проведенні передтестової бесіди у межах СПФД із застосуванням поліграфу по відношенню до осіб, що підозрюються (звинувачуються) у скоєнні фінансових злочинів	54
Висновки до 2 розділу.....	61
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПФД ЗА ДОПОМОГОЮ ПОЛІГРАФА У ВИЯВЛЕННІ ФІНАНСОВИХ ЗЛОЧИНІВ	64
3.1. Теоретико-практичне дослідження сутності психологічного механізму та закономірностей психофізіологічних перевірок за допомогою поліграфу	64
3.2. Апробація проведення СПФД з використанням поліграфа з метою виявлення причетності до здійснення фінансових злочинів.....	81
Висновки до 3 розділу	98
ВИСНОВКИ	99
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	103
ДОДАТКИ	109

ВСТУП

Актуальність дослідження. Фінансовий складник в економічній системі держави відіграє суттєву роль, яка не викликає сумніву. Адже фінанси з простого механізму обслуговування економічних процесів перетворились на основну рушійну силу економіки. Водночас спостерігаються тенденції до збільшення кількості протиправних посягань у фінансовій сфері. Фінансові злочини характеризуються досить високим рівнем латентності, хоча з різноманітних джерел (засоби масової інформації, побутові розмови, промови політиків тощо) постійно надходить інформація про їх вчинення. Дослідження тенденцій фінансової злочинності в Україні впродовж 2016– 2020 рр., які узагальнені Офісом Генерального Прокурора України [Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2016–2020 рр. Офіційна сторінка Офісу Генерального Прокурора України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114140&li_bid=100820#.], свідчить про тенденції щодо її зростання, зокрема, таких видів фінансових злочинів як легалізація (відмивання) майна, що одержане злочинним шляхом (із 159 злочинів у 2016 р. до 348 злочинів у 2020 р. – на 118,87 %) та шахрайства з фінансовими ресурсами (із 63 злочинів у 2016 р. до 142 злочинів у 2020 р. – на 125,40 %).

Зазначене свідчить про суттєвий розвиток фінансової злочинності, внаслідок чого економіці завдаються істотні збитки, що заважає державі ефективно реалізовувати свої функції та створювати відповідні умови для стабільного розвитку суспільства та відтворення економіки.

Латентний характер фінансової злочинності зумовлює складність виявлення злочинів, що вчиняються у фінансовій сфері. За таких умов особливої ваги набуває удосконалення систем протидії фінансовим злочинам, використання новаторських засобів їх виявлення.

Історичний огляд матеріалу демонструє, що детекція брехні, визначення її з максимальним ступенем вірогідності, завжди знаходилися у фокусі уваги прогресивного людства, незалежно від того, на якому етапі

розвитку воно знаходилось. Ще у сиву давнину, до нашої ери, людиною був помічений закономірний зв'язок біологічних та розумових процесів, й почали робитися спроби виявлення свідчень, що намагаються приховати, шляхом спостереження за перебігом деяких фізіологічних процесів. Задля вирішення цих питань і тоді, і зараз залучали спеціалістів, які володіли знаннями та технологією.

Сьогодення, на фоні бурхливого розвитку новітніх технологій, вимагає нових методів та засобів боротьби зі злочинністю. Очевидним стає той факт, що результативність традиційних методів не завжди призводить до очікуваного результату.

За таких умов, підвищення рівня розкриття злочинності, зокрема у сфері фінансів, за допомогою інноваційних технологій, серед яких почесне місце посідає поліграф, є привабливим та актуальним напрямом його реалізації та впровадження в епоху сьогодення.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Проблеми виявлення та протидії економічній злочинності завжди привертали увагу вчених, передусім кримінологів інших країн. Запропоновано різні визначення економічної злочинності та підходи до розуміння окремих її складових. Наймасштабніші кримінологічні дослідження цього феномену здійснили такі зарубіжні вчені, як Ньюмен (1958); Маннхейм (1965); Едельхертц (1970); Клиnard (1979); Кайзер (1980); Шнайдер (1987) та ін. Засновником теорії економічної злочинності вважають американського кримінолога Е. Сатерленда, який ще 1939 р. вперше здійснив систематичне дослідження злочинності корпорацій. У подальшому проблему розглядали інші західні вчені, серед яких найпомітніші Г. Маннхейм, В. Паккард, Г. Блох і Г. Гайс. Відтоді у західній кримінологічній науці домінують три основні підходи до визначення «білокомірцевого» злочину: за типом злочинця; за типом злочину; за механізмом вчинення злочину (шляхом обману, зловживання довірою, корупції, використання різних фінансових інструментів).

У вітчизняній кримінологічній літературі концепція економічної злочинності почала формуватись на початку 70-х років XX ст. на межі кримінального права, кримінології та економічних наук. У радянській доктрині цю групу діянь здебільшого пов'язували з тіньовою економікою та діяльністю розкрадачів господарської сфери в умовах монополії соціалістичної (державної і колективної) форм власності. У СРСР фундаментальні дослідження природи економічної злочинності періоду «розвинутого соціалізму» проводили В. Г. Танасевич, Б. Є. Богданов, Г. К. Синілов, А. М. Ларьков та ін. Перше ж наукове визначення «економічних злочинів» запропонував О. М. Яковлев.

Значну увагу дослідженню феномена економічної злочинності приділяють вчені-кримінологи України. Перед вітчизняною кримінологією постає важливе завдання всебічного аналізу економічної злочинності як нового для нашого суспільства деструктивного явища, що виникло або дістало свій розвиток у зв'язку з поширенням ринкових відносин.

Зауважимо, що економіко-правова категорія «фінансові злочини» мало досліджена, а, зважаючи на обсяги їх вчинення, виникає необхідність їх ґрунтовного визначення, достеменного вивчення факторів, що зумовлюють їх інтенсифікацію, а також методи зниження впливу на національну економіку. В. Авдійський фінансовими злочинами вважає систематичну протиправну діяльність, яка загрожує інтересам держави, економіці та суб'єктам господарювання й передбачає одержання неправомірної вигоди.

З. Варналій, Я. Жаліло та М. Флейчук стверджують, що фінансова злочинність є наслідком ведення тіньової економічної діяльності, чинниками її розвитку та використання фінансових систем і відносин з метою особистого збагачення.

Щодо питань дослідження використання поліграфа, як одного з найбільш ефективних засобів виявлення прихованої інформації, то йому приділяли увагу наступні науковці: Г.А. Злобін, Р.С. Белкін, О.І. Мотляк, С.А. Яні, В.М. Тертишник, Г.Г. Андрєєв, М.Г. Любарський, К.В. Беляєв, О.Г.

Бондарчук, Я.М. Ковч, Я.Ф. Комісаров, С.В. Поповічева, В.Ф. Якутко, Д.А. Мовчан, Т.А. Лешкович, тощо, а також практичні працівники.

Однак, не заперечуючи наявних наукових розробок в даній сфері, досі залишається невирішеною проблема використання поліграфу саме для виявлення фінансових злочинів в Україні. Це і обумовило вибір теми дослідження.

Об'єктом дослідження є психофізіологічна експертиза з використанням поліграфу

Предметом дослідження є особливості проведення досліджень з використанням поліграфу для виявлення фінансових злочинів.

Мета дослідження полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні та емпіричному вивченні психофізіологічних досліджень з використанням поліграфу у виявленні фінансових злочинів, визначенні особливостей психологічного профілю осіб, що скоюють фінансові злочини, а також визначення сучасних тенденцій застосування поліграфа, шляхи удосконалення.

Відповідно до мети дослідження були окреслені наступні **завдання**:

1. Визначити теоретико-методологічні підходи до дослідження проблеми використання поліграфа як засобу, що застосовується для виявлення приховуваної інформації, зокрема, у процесі викриття фінансових злочинів;
2. Узагальнити психологічні особливості передтестової, внутрішньо-тестової та післятестової бесід, як складових СПФД за допомогою поліграфа та визначити вимоги щодо їх проведення;
3. Розробити рекомендації відносно стратегії проведення передтестової бесіди з урахуванням психологічної профілізації осіб, що здійснюють фінансові злочини;
4. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити сутність психологічного механізму та закономірностей психофізіологічних досліджень з використанням поліграфу.

Для розв'язання поставлених завдань був використаний комплекс адекватних об'єкту і предмету дослідження методів.

Методи дослідження. Реалізація поставлених завдань здійснюється за допомогою теоретичного аналізу та систематизації підходів, а також емпіричних результатів, що містяться в психофізіологічній, психологічній, психіатричній та юридичній літературі з проблеми дослідження; описового методу (при визначенні організації та правового регулювання поліграфічних досліджень), методу спостереження (для виявлення тенденцій у сфері судово-психологічної експертизи), порівняння (під час співставлення вітчизняного та зарубіжного досвіду використання поліграфу та методик для оцінки схильності до обману); логіко-класифікаційного методу (при виявленні підходів та методів до впровадження міжнародних поліграфічних практик).

Практична значущість.

Зміст теоретико-методологічних узагальнень може бути використаний у процесі підготовки спеціалістів-поліграфологів. Отримані результати визначили нові резерви щодо можливостей розробки теоретичної моделі поліграфічного дослідження для впровадження комплексної апаратурної поліграфної методики.

Експериментальна база дослідження. Дослідження здійснювалося на базі Державної митної служби України та компаній приватного сектору бізнесу. Загальна вибірка складала 45 осіб. Досліджуваними були посадові особи Державної митної служби України, співробітники компаній приватного сектору бізнесу.

Апробація результатів роботи. Результати досліджень були відображені у матеріалах Міжнародної конференції *Актуальні проблеми освітнього процесу в контексті європейського вибору України: матеріали V Міжнародної конференції* (17 листопада 2022 року) [52].

Структура і обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку

використаних джерел (52 найменувань, з них 2 – іноземними мовами) та 3 додатків. Основний зміст роботи викладений на 102 сторінках. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 114 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФУ У ВИЯВЛЕННІ ФІНАНСОВИХ ЗЛОЧИНІВ

1.1. Інструментальна верифікація брехні в практиці викриття злочинів: історія становлення методу

У всі часи в різних країнах робилися спроби напрацювати способи викриття брехні, починаючи з аналізу інтуїтивних та поведінкових реакцій та закінчуючи інструментальними способами вимірювання фізіологічних параметрів організму людини, її емоційного стану. Особливу увагу дослідників привертала психофізіологічні стани особи, що підозрювалася (звинувачувалася) у здійсненні злочину, значення змін цього стану для вирішення питання про причетність до розслідуваного злочину, емоційні реакції особи, що володіє певною інформацією, на спроби отримати від неї цю інформацію.

Вже у сиву давнину була підмічена залежність психофізіологічного стану особи, яка підозрювалась у скоєнні злочину, від ситуації, що реально загрожувала їй викриттям. На цій залежності ґрунтувалися різні випробовування підозрюваного, що мали на меті виявити такі зміни в його стані, які дозволили б зробити висновок про його причетність до скоєного злочину.

Певною мірою першим дослідником психофізіологічних реакцій людини з метою детекції брехні можна вважати давньогрецького лікаря Еразістрата, що жив у III столітті до н.е., який вдавався до вимірювання пульсу для виявлення почуттів, які переживав досліджуваний у зв'язку зі згадуванням про дотичний до нього неприємний предмет [1, с. 115]

В Індії з метою встановлення причетності особи до здійсненого злочину проводилося наступне випробування: підозрюваному у злочині одночасно задавали нейтральні запитання та запитання, пов'язані з деталями здійсненого злочину, при цьому він повинен був вимовляти перші слова, що прийшли йому в голову та злегка вдаряти в гонг. Вважалося, що у тих

випадках, коли він відповідав на запитання, пов'язані із злочином, сила удару була потужнішою [1, с. 30].

У збірці законів Ману, що був складений у V столітті до н. е., зверталася увага суддів на необхідність підмічати такі ознаки поведінки свідків, з яких можна було зробити висновок про їхнє лжесвідчення: «ті, які облизують язиком кути рота, обличчя яких вкривається потом та змінюється кольором, які відповідають голосом, що тремтить та зривається, та які мимоволі виявляють подібні зміни у діяльності духу, тіла та голосу, ті підозрюються у брехливості свідчень» [1].

У Давній Русі підозрюваного у скоєнні злочину піддавали такому випробуванню: йому пропонували доторкнутися до півня, якого заздалегідь помістили під перевернутий кошик та рясно присипали дрібнопотовченим вугіллям. Оголошувалось, що півень закричить, якщо той, хто до нього доторкнувся, винний. Коли після випробування всі, хто його пройшов, показували руки, то у причетних до злочину вони виявлялися чистими, не забрудненими, що свідчило про те, що підозрюваний через страх викриття до півня не торкався [1].

Д. Дефо (автор відомого роману про Робінзона Крузо) у 1731 р. опублікував Проект під назвою «Ефективна схема негайного попередження вуличних пограбувань», в якому запропонував вимірювати частоту пульсу людини для визначення її причетності до здійсненого злочину, відмітивши при цьому, що «у злодія існує тремтіння в крові, яке викриє його. Вхопіть його за зап'ястя – й ви виявите його винність» [2].

Датою народження методу виявлення в людини приховуваної нею інформації за допомогою приладдя, що реєструє динаміку психофізіологічних процесів, прийнято вважати 1875 рік, коли італійський фізіолог А. Моссо, використовуючи прилад під назвою «плетизмограф» (від грец. «plethysmus» - збільшення + «grapho» - писати), відкрив, що за активної розумової діяльності приплив крові до рук зменшується, а артеріальний тиск підвищується [3, с.99].

У 1879 році під керівництвом німецького психолога В. Вундта у Лейпцигу була створена перша у світі експериментальна психологічна лабораторія, у якій почали застосовувати технічне устаткування та прилади, що показували кількісний зв'язок між фізичними та психологічними явищами.

Згодом, трохи вдосконалений плетизмограф – гідросфисмограф (прилад, що реєстрував зміни обсягу долоні, зануреної у ємність з водою, пов'язаного зі зміною артеріального тиску) – був використаний італійським лікарем – психіатром у в'язниці, засновником антропологічної школи кримінального права Ч. Ломброзо для перевірки осіб, що скоїли злочин. З цією метою він вимірював в них тиск крові під час їх допиту поліцією [4, с.32]. У 1892 році Ч. Ломброзо був запрошений до розслідування кримінальної справи у відношенні Тосетті, якого підозрювали у згвалтуванні та вбивстві 6-тирічної дівчинки. Йому запропонували здійснити подумки ряд математичних обчислень, через деякий час йому показали фотографії дітей із різними пораненнями (серед них й знімок вбитої дівчинки). Підключений прилад показав, що у першому випадку пульс у підозрюваного підскочив, а у другому випадку був близький до нормального. Запис пульсу, який реєстрували, не виявив змін при демонстрації фотографії вбитої дівчинки. На цій підставі Ч. Ломброзо зробив висновок про невинність підозрюваного, якого згодом виправдали. Судячи з усього, це був перший зафіксований випадок використання приладу для визначення брехні, що призвів у підсумку до виправдання особи, яка підозрювалась у скоєнні злочину. Результати застосування гідросфисмографа Ч. Ломброзо описав у другому виданні книги «Злочинна людина» (1895) [5, с. 124].

Досліди Ч. Ломброзо у частині визначення брехні привернули увагу інших дослідників. Послідовником цих ідей був італійський юрист Е. Феррі, який рекомендував поліцейським службам користуватися «плетизмографом» як вельми дієвим інструментом при розкритті та розслідуванні злочинів [1, с. 116].

У 1908 році американський професор психології Гарвардського університету Г. Мюнстенберг звернув увагу на вплив емоційних змін людини на тиск крові, дихання, шкірно – гальванічний рефлекс та вказав на можливість використання таких реакцій на визначення брехні [4, с. 32].

У 1914 році італієць В. Бенуссі з метою викриття брехні використав прилад пневмограф (від грецького «*pneuma*» - дихання та «*grapho*» - писати), який показував зміни частоти та глибини дихання на певні подразники [6].

Історія ж сучасного поліграфа розпочинається з 1913 року, коли учень Г. Мюнстенберга У. Марстон, який поєднував навчання в університеті з роботою в поліції, цілеспрямовано зайнявся вивченням можливості виявлення в людини приховуваної інформації за допомогою контролю її фізіологічних реакцій та з цією метою використовував показники артеріального тиску. У 1938 році У. Марстон опублікував книгу під назвою «Детектор брехні», у передмові до якої порівняв себе не більше, не менше, як з богом, зазначивши, що бог викрив першу вимовлену в світі брехню Адама, а він – перший відкрив прилад для викриття брехні.

У криміналістичній літературі вважається, що саме У. Марстон є автором понять «детекція брехні» та «детектор брехні», йому ж належить пріоритет створення першого тесту викриття брехні за допомогою вимірювання кров'яного тиску [4, с. 33]. Зараз вже складно визначити, чи сам У. Марстон придумав «яскраву» назву «детектор брехні», чи запозичив її в когось, проте, з'явившись на світ як рекламний елемент, термін «детектор брехні» виявився дуже живучим, а зусиллями засобів масової інформації він поступово розійшовся всім світом, стало увійшов в юридичну лексику та в наукову літературу.

Більш складний пристрій, що записував не лише показники артеріального тиску, пульсу та ритму дихання, але й фіксував гальванічний ефект шкіри, у 20-х роках ХХ століття був винайдений американським лікарем, який служив в поліцейському управлінні штату Каліфорнія (США), Дж. Ларсоном. Саме Дж. Ларсону належить ініціатива ввести в обіг термін

«поліграф», який він, в свою чергу, запозичив у Дж. Хавкінса, що придумав його у 1804 р., - так називалася винайдена останнім машина для створення точних копій рукописних текстів. Термін «поліграф» (від грец. «poly» - багато, чисельний; «graphos» - писати) буквально означає – безліч записів. Пристрій Дж. Ларсона у більшій мірі відповідало назві «поліграф».

У 1926 р. учень та співробітник Дж. Ларсона Л. Килер вдосконалив поліграф, розробив власну методику перевірки на поліграфі, додав до нього канал, що реєстрував зміну шкірного опору. Л. Килер відомий як засновник першої школи підготовки спеціалістів – поліграфологів в Америці.

У 1933 р. Л. Килер створив Чикагську лабораторію розслідування злочинів, у якій він обстежив біля 2000 осіб, що підозрювались у скоєнні злочинів. У надрукованій статті «Метод викриття брехні» (1933) він написав, що йому та його співробітникам вдалося у 85% випадків визначити брехню; при цьому у 75% випадків, коли поліграф вказував на брехню підозрюваних, які не визнавали себе винними, вони зрештою зізнавалися у скоєних злочинах. Л. Килер був впевнений, що брехня, винність або невинність можуть бути діагностовані по певних симптомах так само, як діагностується та чи інша фізична або душевна хвороба. Згодом він відкрив фірму, яка розпочала серійне виробництво поліграфів. З легкої руки Л. Килера був покладений початок сучасному етапу «детекції брехні». Базовий набір каналів реєстрації (дихання, кров'яний тиск, шкірний опір, тремор (тремтіння м'язів), що його запропонував Л.Килер, присутній у всіх сучасних приладах, спрямованих на виявлення хибних свідчень [1].

Сучасний поліграф – це прилад, який водночас фіксує зміни раду фізіологічних процесів, таких як частота серцевих скорочень, гемодинамічні показники, артеріальний тиск, дихання та електричний опір шкіри. У різних країнах поліграф йменується по-різному: лай-детектор (США), поліграф (США, Англія); варіограф (Польща). Наразі він широко використовується в багатьох странах. Приміром, у США поліграф застосовується поліцією та спецслужбами для отримання та підтвердження орієнтуючої оперативно

значущої інформації у судових процесах як з боку захисту, так і з боку обвинувачення.

У засобах масової інформації, а іноді і в науковій літературі для визначення поліграфа використовуються такі яскраві назви як: «аналізатор стресу», «детектор правди», «викривач обману», «механічний слідчий», проте найбільш часто поліграф називають «детектором брехні». Л. Г. Алексєєв з цього приводу пише: «практикуючі поліграфологи, називаючи детектор брехні поліграфом, здійснюють підміну понять... Завдання перевірки щирості випробуваного або спроби ним приховати істину – типове завдання детекції брехні, а поліграф у межах цього завдання виконує функції детектора брехні... Детектор брехні – це не тільки, а, головне, не стільки поліграф, скільки складна система аналізу, у якій поліграфологу належить вирішальна роль, а поліграф – лише прилад для реєстрації та вимірювання, щоправда, спеціально пристосований під вирішення завдань детекції брехні» [7, с. 52].

З точки зору прибічників поліграфа, він, не будучи по суті «детектором брехні», дозволяє здійснити процедуру «детекції брехні», тобто виявити брехню людини через спеціально організоване опитування за допомогою фіксації ознак брехні. У цьому зв'язку Ю. І. Холодний зазначає, що брехня, винність або невинність можуть бути визначені за відомих ознак, так само, як хвороби не можуть бути визначені жодним приладом, який лише фіксує їхні симптоми, а не саму хворобу. Поліграф – це лише інструмент, за допомогою якого реєструються фізіологічні реакції: він не визначає ані правдивість, ані брехливість, ані, тим більше, винність опитуваної особи [8, с. 11].

Необхідно зазначити, що не лише з юридичної, але й з психологічної точки зору ототожнення поліграфа з детектором брехні не є коректним, оскільки поліграф реєструє зміни фізіологічних показників обстежуваного під час відповідей на запитання, й лише інтерпретація цих показників дозволяє визначити правдивість відповідей, адже реакція обстежуваної людини на поставлене запитання може бути викликана не тільки

повідомленням хибних відповідей, але й іншими факторами. Поліграф не читає думок і не визначає брехню, а лише реєструє фізіологічну активність та зміну її параметрів.

Точність показань поліграфа ставиться під сумнів весь період його існування – з моменту винаходу цього пристрою У. Марстоном й до теперішнього часу. Вперше питання про доказове значення даних, отриманих під час випробування на поліграфі, виник в судовій практиці у 1923 р. При розгляді справи Джеймса Фрая, якого звинувачували у вбивстві, суд округу Колумбія відмовився прийняти в якості доказу результати дослідження Дж. Фрая на поліграфі, посилаючись на те, що в той період часу ще не були напрацьовані надійні принципи такого дослідження. Захист оскаржив вирок на тій засаді, що суд помилково виключив як неприпустимий доказ результат дослідження Дж. Фрая на поліграфі. Апеляційний суд округу Колумбія підтримав рішення судді про вилучення результатів тестування підсудного на лай-детекторі із розгляду справи. На цій засаді був сформульований деякий стандарт, що отримав назву «Frye rule» («Правило Фрая»), який діяв в США протягом 70 років до прийняття у 1993 р. Федеральних правил про докази [9, с. 72-73]. Сутність цього стандарту полягає в наступному: припустимість будь – якого доказу, що був отриманий за допомогою науки, повинна ґрунтуватися на його визнанні у відповідній галузі науки. На цій засаді були прийняті відповідні поправки у Федеральні правила про докази, у відповідності до яких, якщо пізнання у науці, техніці або інші спеціальні пізнання допоможуть тому, хто проводить розслідування, вивчити докази або вирішити питання факту, то свідку, що отримав кваліфікацію експерта у сфері науки, ремесла, досвіду, підготовки чи освіти, може бути дозволено надати свідчення задля цієї мети у вигляді думки або в іншому вигляді.

Протягом тривалого часу, не дивлячись на даний стандарт, судова практика з питання про прийнятність поліграфу з точки зору доказової цінності отриманої за його допомогою інформації була різною. На рівні штатів судовими органами був прийнятий ряд компромісних рішень:

випробування на поліграфі розглядалося як засіб допиту осіб, що підозрювались у скоєнні злочину, в ході поліцейського розслідування при умові, що ці особи добровільно погодились бути підданим таким випробуванням.

У 1993 р., тобто через 70 років після того, як був сформульований стандарт «Frye rule», Верховний Суд США (у справі *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceutical*) відмітив, що стандарт, згідно з яким досягнення в області науки, за допомогою яких здобутий доказ, мають бути загальновизнані у відповідній науковій сфері, не настільки важливий, як те, чи можуть свідчення експерта допомогти судді та присяжним розібратися у фактичних обставинах справи. Дана справа не була безпосередньо пов'язана з питанням про припустимість використання результатів тестування на поліграфі в якості доказу, у ній мова йшла про клінічні властивості медичного препарату. Суд визнав припустимими доказами свідчення експертів, що суперечили загальновизнаній у медичній сфері точці зору. За своїм характером рішення Верховного Суду США мало прецедентне значення, оскільки воно розширило можливості залучення більшої кількості різних експертів, яким було дозволено виступати в суді.

Після цього рішення федеральні суди США почали виявляти більшу поблажливість до поліграфу як допустимому способу отримання інформації, яка може мати силу доказів у суді.

У науковій літературі зазначається, що практична користь тестування на поліграфі обумовлена принаймні п'ятьма факторами: 1) здатністю розпізнати обман по діаграмі, що була отримана в ході тестування; 2) здатністю оператора – поліграфолога виявити обман по поведінці досліджуваного; 3) здійсненням стримуючого впливу на людей, схильних до правопорушень; 4) закладеною у саму процедуру дослідження потенціальною можливістю отримати від досліджуваного зізнання; 5) здатністю такого роду дослідженнями вселяти громадянам повагу до закону [9, с. 83].

У 2003 р. Національна академія наук США опублікувала доповідь «Поліграф та визначення брехні» з якого випливало, що більшість досліджень, що проводилися за допомогою поліграфу були вкрай низької якості, а достовірність свідчень поліграфу знаходиться на рівні 57%.

Американський дослідник проблеми поліграфу Д. Рескін, під час виступу 19 вересня 1978 р. з доповіддю по цій проблемі у сенаті США відмітив: «Коли результати випробування на детекторі передбачають брехню, це зовсім не має розглядатися як «достатня підстава для обвинувачення... Обман, підтверджений на детекторі, має вважатися лише підставою для продовження проведення розслідування» [10, с. 155].

У Японії розвиток методу психофізіологічної детекції брехні розпочався у 20-ті рр. XX ст., коли японські науковці Акамацу та Тогава запропонували використати електро-шкірну активність для детекції брехні. Перевірки на поліграфі завезли до Японії американські військові. У 1968 р. Верховний Суд Японії вперше прийняв заключення експерта – поліграфолога по результатах проведеної перевірки на поліграфі у якості доказу, і з цього часу такі випадки стали чисельними [11, с. 30].

У Європі ж, навпаки, поліграф нечасто використовується у кримінальному судочинстві, оскільки у більшості європейських країн свідчення, отримані з використанням поліграфу, не вважаються надійними, проте у будь-якому судовому процесі зацікавлена сторона може заявити клопотання про перевірку отриманих свідчень з використанням поліграфу.

У нашій країні у радянський період поліграфологія принципово заперечувалась. Протягом тривалого часу представники вітчизняної юридичної науки вкрай негативно ставилися до можливості застосування поліграфу як засобу отримання доказової інформації з кримінальних справ. Проте, навіть на радянському просторі, в цієї ідеї знайшлися свої послідовники. Таким був один з відомих радянських науковців О. Р. Лурія (в подальшому – академік АН СРСР), з цього приводу він писав: «Ми маємо намагатися знайти не лише зовнішні сліди та речові докази, але й звернути

увагу на ті сліди від злочину, що зберіглися у самому злочинцеві, у його психиці. Ці сліди настільки ж відчутні та об'єктивні, як і будь-які сліди зовнішнього середовища» [12, с. 89]. Ним же були розпочаті дослід з використання інструментальної діагностики емоційної напруги. У 1927 р. була створена лабораторія експериментальної психології, де О. Р. Лурія протягом п'яти років провів серію дослідів з метою з'ясувати, чи насправді можна б'єктивним шляхом встановити наявність афективних наслідків, що залишилися після злочину у психиці злочинця, та відрізнити причетну до злочину людину від непричетної [12, с. 86]. В результаті О. Р. Лурія дійшов висновку, що у більшості випадків у справжніх злочинців виникали об'єктивні симптоми, що дозволяли відрізнити їх від непричетних до розслідуваної події осіб. Досліди О. Р. Лурії згодом лягли в основу ідеї застосування поліграфа у розкритті та розслідуванні злочинів.

Проте діяльність по реалізації застосування поліграфу була припинена Генеральним прокурором СРСР А. Я. Вишинським, який піддав ніщивній критиці практику «викривати злочинця за допомогою психофізіологічного методу «детекції брехні», назвавши пропозицію Е. Феррі використовувати сфігмограф для визначення брехні «нісенітницею» [13, с. 29]. Недивно, що після такої заяви доля даного методу виявилася визначеною на довгі роки. О. Р. Лурія був вимушений припинити роботи з даної тематики.

Мало хто з авторів, що писали на теми, пов'язані з визначенням брехні за допомогою поліграфу, обходилися без того, щоб затаврувати поліграф як «псевдонауковий та реакційний метод встановлення істини, прилад, заснований на абсолютно ненауковій та такій, що суперечить елементарним засадам психології та фізіології варварській ідеї зв'язку свідчень з психічними та фізіологічними реакціями» [14, с. 89]. Відкидаючи психофізіологічний метод виявлення приховуваної інформації, деякі правознавці стверджували, що під квазінауковою термінологією приховане свавілля, а «наукові» винаходи на зразок « приладів для читання думок»

звинувачуваного не можуть бути розціненими інакше як інквізиція на новий лад [15, с.674].

Окремі криміналісти притримувалися позиції про принципову неприпустимість застосування поліграфу в судочинстві, оскільки «у судочинстві не можуть бути використані різні антинаукові та морально неприпустимі методи, приміром, лай-детектор» [15, с. 30]. Основний аргумент такого судження полягав в тому, що метою застосування поліграфу є не стільки отримання доказів, скільки здійснення психологічного тиску на допитуваного. На їх думку, процедура застосування поліграфу принижує людську гідність та по суті є витонченою формою тортур, тому як несумісний з правовими та етичними принципами кримінального судочинства має бути відкинутий рішуче та беззастережно. Проте деякі науковці (І. Є. Биховський, Г.А. Злобін, М. Г. Любарський, О. Р. Ратинов, С. А. Яні та інш.) намагалися привернути увагу юридичної спільноти до наукової сторони проблеми. О. Р. Ратинов, відповідаючи на критику застосування поліграфу, писав: «Машина не може бути реакційною; прилад не буває ненауковим. Він або працює, або не працює» [16, с. 198].

25 червня 1975 р. Головою КДБ СРСР Ю. В. Андроповим був підписаний Приказ про створення на базі ОТУ КДБ СРСР лабораторії № 30 з вивчення прикладних аспектів використання поліграфу, першим керівником якої став Ю. К. Азаров.

Доцільність використання поліграфу у кримінальному процесі в межах психологічної експертизи була вперше обгрунтована на початку 90-х рр. ХХ ст. естонським вченим П. Пруксом. На його думку, у суперечці про поліграф « головна увага приділялася політико – правовій стороні поліграфу, необгрунтовано мало аналізувалася сама наукова основа інструментальної діагностики, що є вирішальним фактором надання будь-якої соціально – правової оцінки. Замість того, щоб науковою аргументацією спростувати використання інструментальних методик у розслідуванні злочинів, акцент ставився на реакційності поліграфу» [16, с. 63, 72].

Г. А. Злобін та С. А. Яні у 1976 р. писали: «Поліграф з високим ступенем достовірності показує динаміку емоційних реакцій досліджуваного на різні питання... Надійність поліграфу у відношенні достовірності зображуваної ним картини фізіологічних процесів в організмі досліджуваного навряд чи може викликати серйозні сумніви. Вона доведена багаточисельними експериментами та піввіковою практикою застосування поліграфу». Водночас вони наголошували, що результати досліджень за допомогою поліграфу являють собою орієнтовну інформацію, що може допомогти слідству у вирішенні питань достатності або недостатності вжитих заходів зі збору та перевірки доказів, у виборі оптимальної тактики допиту, у перевірці та розробці слідчих версій та подібних «техніко-тактичних» питань розслідування, проте у якості доказу дані такого дослідження ні в якому разі використані бути не можуть, оскільки по змісту своєму доказами не є [17, с. 127-127].

Історія становлення та розвитку поліграфології в Україні безпосередньо пов'язана з органами внутрішніх справ. У 1997 році українська діаспора із США передала до МВС України десять апаратно – програмних приладів моделі «Аксітон», які випробували в оперативно – розшуковій роботі.

У травні 1999 року в Національній академії внутрішніх справ України було проведено круглий стіл «Проблеми і напрями впровадження поліграфа в практичну діяльність органів внутрішніх справ України». До першочергових завдань було віднесено розроблення науково обгрунтованих методик опитування з використанням поліграфа та визначення основних вимог з технічного забезпечення й організації проведення опитувань.

Основними напрямками впровадження поліграфа в Україні було визначено: 1) кадровий; 2) криміналістичний; 3) слідчий; 4) психодіагностичний та психокорекційний; 5) спеціальний.

2004 рік можна вважати переломним у справі впровадження поліграфологічних обстежень: була затверджена наказом МВС України від

27 липня 2004 р. Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом.

На сьогоднішній день в Україні поліграф використовують у різних сферах суспільних відносин. Зокрема у:

- кадровому відборі;
- оперативно-розшуковій діяльності;
- кримінальному судочинстві;
- роботі державних інституцій;
- роботі приватних компаній;
- банківській та кредитно-фінансовій сфері;
- службовій діяльності;
- приватному секторі.

Найзатребуванішим він є : у військово-оборонній діяльності; банківській та кредитно-фінансовій сфері; цивільному, господарському, адміністративному судочинстві; у сфері приватного бізнесу.

1.2. Регламентація та правове регулювання поліграфічних досліджень в Україні

Фактичною основою використання поліграфа є потрібна, але прихована людиною інформація, яку необхідно об'єктивізувати. Саме фактори «потрібна, але прихована» та «необхідно об'єктивізувати» зобов'язують поліграфіста організовувати та проводити дослідження, дотримуючись моральних аспектів та керуватися законодавством України. Проте слід зазначити, що нині в Україні єдиного нормативного акту, який регулював би застосування поліграфа в різних сферах суспільного життя, немає. На сьогоднішній день не існує також жодних заборон на придбання та застосування поліграфу. На нашу думку такий акт є необхідним, як і отримання дозволу /ліцензії/ на застосування поліграфа тому, що за останні

роки набуло поширення використання поліграфів, як в практичній діяльності правоохоронних органів, так і при прийнятті людини на роботу.

Дослідження на поліграфі це завжди вплив на психіку людини, яка перевіряється, тому така діяльність вимагає спеціальної освіти з отриманням офіційного документа єдиного зразка, а також практичного досвіду та дотримання встановлених методик.

Слід наголосити, що перевірка на поліграфі — справа добровільна і може проводитись лише за письмовою згодою випробуваного. При цьому прилад, на якому проводиться опитування, обов'язково має бути сертифікований, а сама процедура перевірки суворо регламентована. Відмова від проходження поліграфа при цьому не повинна фіксуватися документально.

У ч. 2 ст. 28 Конституції України передбачено: «Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям», у ст. 32 Конституції України закріплено: «Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди» [18].

Наведена конституційна норма є відтворенням положень, які містяться у статті 5 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., у статтях 7 і 10 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р., у статті 3 Європейської конвенції з прав людини від 4 листопада 1950 р. та в деяких інших актах міжнародного законодавства [19].

Основними міжнародними актами, які регулюють це положення в комплексі, є Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р., яка була підписана від імені Уряду Української РСР 27 лютого 1986 р. в Нью-Йорку і ратифікована Президією Верховної Ради Української РСР 26 січня 1987 р., [20] і Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню,

яка була підписана від імені України 2 травня 1996 р. в м. Страсбурзі і ратифікована Верховною Радою України Законом від 24 січня 1997 р. [21]

Результати поліграфологічного дослідження видаються тільки тим особам, які проходили перевірку. Дослідження з використанням поліграфу, що проводяться нині в Україні, здійснюються у двох варіантах.

По-перше, перевірки загальноприйняті чи стандартні /тестування/. Такі перевірки проводять полірографологи, які працюють у державних чи комерційних структурах. Вони проводяться з метою вирішення питань особистого характеру, а також при кадровому відборі фахівців як у різні приватні комерційні структури, так і в спеціальні правоохоронні органи.

По-друге, з використанням поліграфа проводяться психологічні експертизи при розслідуванні кримінальних справ та в рамках адміністративного та господарського провадження. Результати таких експертиз можна використовувати як докази.

Що стосується першого напряму перевірок з використанням поліграфу, то відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 року № 222-VIII [22], Закону України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671- VIII - психофізіологічне тестування до переліку видів діяльності, що ліцензуються, не включено [23].

Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 11.1992 р. [24] в статтях 17 та 74 не містить такого виду медичної діяльності, як психофізіологічне тестування, тому ця діяльність не стосується і медичної практики. Вона проводиться у межах господарської або підприємницької діяльності.

Першим хто почав використовувати поліграф в Україні, при кадровому відборі фахівців, було МВС України. З метою підвищення якості професійного та психологічного відбору працівників для роботи в органах внутрішніх справ, МВС України 28.08.2001 року видало Наказ № 743 «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у

діяльності органів внутрішніх справ» [25]. Цим наказом МВС України дозволило використання поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ.

Наступним кроком було прийняття у червні 2004 р. МВС України наказу № 842 «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України» [26], який був зареєстрований в Мін'юсті України за № 1365/9964 27 листопада 2004 р. (Наказ втратив чинність на підставі Наказу Міністерства внутрішніх справ № 88 від 06.02.2019). Цим наказом МВС України офіційно закріпило використання поліграфа у кадровому відборі та під час проведення службових перевірок кандидатів для навчання у системі МВС.

Міністерством доходів і зборів України 02.08.2013 року було прийнято наказ № 329 [27], зареєстрований у Міністерстві юстиції України 11.10.2013 року за № 1748/24280, яким було затверджено Інструкцію щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі Міністерства доходів і зборів України.

Верховна Рада України у липні 2015 р. прийняла Закон № 580-VIII «Про Національну поліцію» [28]. У статті 50 цього закону передбачалося застосування поліграфа до осіб, які виявили бажання вступити на службу до поліції, за їх згодою. Прийняття цього закону дало поштовх, в організаційному плані, до застосування та використання поліграфа в інших силових відомствах України.

Окрім цього, Наказом МВС України від 13.11.2017 р. № 920 була затверджена Інструкція про порядок використання поліграфів у Національній поліції України [27]. У цій інструкції зазначено, що опитування з використанням поліграфа спеціально упорядкований та науково обґрунтований комплекс засобів одержання, зіставлення та інтерпретації психофізіологічних реакцій людини у відповідь на психологічні показники.

З метою подальшого розвитку, вдосконалення, уніфікації та стандартизації використання поліграфу в Україні, наказом Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем

стандартизації, сертифікації та якості» № 378 від 15.11.2016, яке в Україні виконує функцію Національного органу зі стандартизації було вперше прийнято та затверджено національний стандарт України ДСТУ 8692:2016 «Поліграфи. Технічні умови» [29].

Наказом від 17.09.2021 № 293 була затверджена Інструкція про порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа в органах прокуратури України [30]. Названою Інструкцією були визначені основні принципи, завдання, умови організації та проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа в органах прокуратури України. Передбачалося, що для проведення дослідження використовується поліграф, який відповідає вимогам ДСТУ 8692:2016, має декларацію про відповідність і висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи України. Використання для проведення досліджень в органах прокуратури поліграфів, які не відповідають цим вимогам, забороняється. Метою проведення дослідження є отримання орієнтувальної інформації, з'ясування ступеня її достовірності та повноти, отримання додаткових відомостей, які можуть використовуватися у службовій діяльності органів прокуратури у порядку та випадках, визначених законодавством.

Дані нормативні акти, а також деякі інші акти силових структур, поширюються виключно на дослідження, що проводяться співробітниками зазначених установ.

Як зазначалося вище, психологічні експертизи при розслідуванні кримінальних справ та в рамках адміністративного й господарського провадження може застосовуватися поліграф. Подібні експертизи проводяться з метою формування доказової бази у судовому процесі чи під час досудового слідства. Результати психологічної експертизи на поліграфі мають таку саму вагу, як і результати інших експертиз (трасологічної, почеркознавчої, балістичної) і є доказом для суду та слідства.

Кримінально-процесуальний кодекс України в ст. 84. вказує на те, що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів [31].

Підставою для використання поліграфа, для проведення психологічних експертиз, став наказ № 1350/5 «Про внесення змін в наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5», а саме в частину Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень, який був прийнято відповідно до статей 7,8 Закону України «Про судову експертизу».

Цим наказом Мінюст доповнив Розділ VI «Психологічна експертиза» новим пунктом 6.8 такого змісту: «З метою отримання орієнтуючої інформації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа». Тобто результати застосування науково-технічного приладу поліграфа офіційно набули ваги значимих орієнтуючих інформаційних даних для кримінальних, цивільних, адміністративних, господарських та інших проваджень, а також для забезпечення запитів зацікавлених фізичних (юридичних) осіб.

Ми можемо сказати, що підставою для проведення судової психологічної та судово-психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа в Україні є законодавство України, яке дає достатнє розуміння всім учасникам судового процесу, що питання регламентації використання поліграфа під час проведення судово-психологічної експертизи здійснюється відповідно до чинних законів та нормативних актів.

До сказаного можна додати, що, згідно з постановою Пленуму Верховного суду України від 30.05.1997 № 8 «Про судову експертизу у кримінальних та цивільних справах», ухвалення рішення про визначення

способу, методу, а також технічних засобів необхідних під час проведення експертизи є компетенцією експерта. У методологічному питанні, методики, які використовуються судовим експертом психологом (поліграфологом) при проведенні судово-психологічної експертизи з використанням поліграфу, повинні відповідати вимогам пункту 152 Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Мін'юсту України від 08.10. 53/5, а саме відбиратися «з урахуванням специфіки ... і конкретних питань, поставлених перед психологічною експертизою», бути загальновідомими в науковій практиці або авторськими модифікаціями і пройшли необхідну «апробацію» [33].

Останнім часом значно частіше можна почути про використання поліграфа у сфері трудових відносин.

Відомо, що ринкові відносини в Україні значно підвищили попит на кваліфіковані кадри. Роботодавець зацікавлений не тільки в наявності професійних знань та досвіду роботи в сучасних умовах претендента, але він повинен задовольняти високі вимоги лояльності по відношенню до свого роботодавця. Тому за останні роки зростає кількість приватних компаній, торгових фірм, охоронних та інших підприємств, які на користь забезпечення комерційної безпеки епізодично або на регулярній основі використовують поліграф при відборі або перевірці кадрів.

Як показує практика використання поліграфа приватними підприємствами спостерігається здебільшого за такими напрямками:

- просіювання, перевірка на благонадійність персоналу, який наймається на роботу;
- профілактичні періодичні та/або вибіркові опитування з використанням поліграфу працюючого персоналу;
- опитування працівників у ході службових розслідувань.

Тому мимоволі як у працівників так і у роботодавців постає питання, а які правові підстави є в Україні для організації застосування поліграфу у

сфері трудових відносин. Наскільки перевірки працівника чи претендента на зайняття певної посади та отримані дані про нього є законними, це по-перше, і по-друге, - які наслідки для них можуть створити результати тестування.

Наявні на сьогоднішній день правові документи, якими має керуватися експерт – поліграфолог:

по-перше, це закони та підзаконні акти;

по-друге, локальні нормативні акти, тобто, розроблена документація конкретного підприємства, яка в жодному разі не має суперечити чинному законодавству України.

До законодавчих та нормативно-правових документів, які дозволяють на підприємстві роботодавцю ввести процедуру опитування на поліграфі, як серед працюючого персоналу, так і кандидатів на роботу, можна віднести:

- Конституція України;
- Кодекс законів про працю України;
- Господарський кодекс України;
- Цивільний процесуальний кодекс України;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про впорядкування застосування контрактної форми трудового договору» від 19.03.1994 р. №170 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ №1038 (1038-2000-п) від 27.06.2000.

Прямих законів або нормативно-правових актів, які б зобов'язували працівників чи претендентів на зайняття вакантної посади на приватних підприємствах проходити поліграф на сьогодні не існує.

Це вказує на те, що правове обґрунтування використання результатів тестування із застосуванням поліграфу вимагає завжди індивідуального підходу і має бути комплексним.

Відомо, що КЗпП України встановлює досить чітку процедуру щодо притягнення працівників до відповідальності (матеріальної чи дисциплінарної), тим більше для звільнення. Для звільнення працівника,

який вчинив крадіжку на підприємстві, необхідне рішення суду, що набрало законної сили,

Як зазначалося вище у статтях 28 та 32 Конституції України вказано, що проведення медичних чи інших досліджень щодо людини дозволено виключно за згодою цієї людини. Саме слова в Конституції «інших досліджень» на сьогоднішній день і є підставою для застосування поліграфу.

На сьогоднішній день немає також і безпосередньої заборони або обмежень щодо проведення перевірки працівників на поліграфі, їх періодичності, підстав, а також ініціаторів проведення досліджень. У чинному законодавстві України містяться правові норми, які побічно регулюють застосування поліграфа у трудових відносинах.

Отримані результати тестування на поліграфі не тягнуть за собою правових наслідків. Вони можуть бути використані та враховані, при прийнятті кадрових та інших організаційно-управлінських рішень щодо працівника, лише як інформація, що має орієнтуючий характер. Такі відомості можуть бути використані для висування версій, визначення найбільш оптимальних шляхів щодо їх перевірки, пошуку доказів, прийнятих законом, організації подальшої перевірки кандидатів на роботу.

Укладаючи трудовий договір у формі контракту роботодавець та працівник можуть дійти згоди про включення до його тексту умову про обов'язковість проходження працівником перевірки на поліграфі. Додатково, відповідно до ст. 13 КЗпП України, до колективного договору, який укладається між роботодавцем та трудовим колективом, можна включити положення про проходження працівниками (усіх або залежно від посади) перевірки на поліграфі та її періодичність.

Як ми бачимо використання поліграфа на підприємствах державної, комунальної, приватної форми власності можливо не є порушенням закону. Але слід підкреслити, що спеціально орієнтованого законодавства щодо використання поліграфа в таких підприємствах, в рамках трудового договору, в Україні на сьогоднішній день немає.

Як показує практика використання поліграфа у правоохоронній та кадровій роботі, його застосування має відповідати певній системі. Ця система має визначатися єдиним законодавчим актом про поліграф. Він повинен назвати, на нашу думку, основні елементи цієї системи, а саме: правові, організаційні, психофізіологічні та ін. У той самий час кожен елемент цієї системи залежно від цілей і завдань цілком може вирішуватися локально, у межах конкретного міністерства чи відомства.

Ми бачимо, що перші кроки рядом міністерств уже зроблено, але вони зроблені за відсутності основного закону про застосування поліграфа в Україні, що значно знижує та гальмує сам факт становлення та розвитку цього напрямку загалом та породжує деякі проблеми.

На підставі вищевикладеного можна зробити такий висновок. Інформація на поліграфі буде доказом лише в тому випадку, якщо її отримано в рамках досудового слідства або під час проведення судової експертизи. Проведення таких експертиз детально прописано у КПК України та Законі України «Про судову експертизу».

Практично кожне силове відомство України має чинні відомчі нормативні документи, що регулюють використання поліграфу. Однак таке використання можливе лише для проведення внутрішньовідомчих службових перевірок та кадрової роботи.

Для регулювання використання поліграфа у приватних, державних та комунальних структурах, приватному секторі економіки – службові перевірки, прийом на роботу та ін. – спеціальних законодавчих та нормативних актів немає. Натомість немає і заборони. Тут діятимуть загальні правові засади - застосування поліграфа можливе лише за згодою опитуваної особи, воно не повинно вторгтися в особисте життя особи і зазіхати на її інші права і свободи.

Нині Україні потрібен єдиний закон, який би легалізував використання поліграфу загалом, як у державних та комунальних підприємствах, так і в приватному секторі, а також і у відповідних силових відомствах та

структурах. Цей закон повинен назвати ситуації, коли роботодавець міг би використовувати поліграф, готувати для цього фахівців, розробляти методики та набувати сертифіковану техніку.

1. 3. Співвідношення понять «економічні злочини» та «фінансові злочини»

Аналіз норм законодавства про кримінальну відповідальність, кримінально-процесуального, цивільного, бюджетного та податкового законодавства, а також бібліографічних джерел свідчить про термінологічну неоднорідність і неузгодженість стосовно характеристики фінансових злочинів. Зважаючи на відсутність законодавчого закріплення, у широкому розумінні термін «фінансова злочинність» охоплює будь-які ненасильницькі злочини, які заподіюють фінансову шкоду, хоча ця шкода може бути прихованою або не сприйматись суспільством.

Очевидно, що фінансові злочини є складовою економічної злочинності. Об'єкт фінансових злочинів можна визначити як суспільні відносини, пов'язані з утворенням, розподілом та використанням фондів грошових коштів. Фінансову систему України можна уявити у складі трьох підсистем: державні фінанси; фінанси суб'єктів господарювання і фінанси населення.

Ознаки економічних злочинів притаманні усім фінансовим злочинам, водночас, їх особливостями є такі: злочинна діяльність пов'язана з фінансовими правовідносинами, тобто суспільними відносинами з приводу формування, розподілу, перерозподілу й використання фондів грошових коштів (фінансових ресурсів) держави, суб'єктів господарської діяльності та громадян; фінансова діяльність здебільшого легітимна та підконтрольна органам влади, уповноваженим фізичним та юридичним особам; фінансові правовідносини ґрунтуються на принципі влади- підпорядкування, а також правах й обов'язках сторін, визначених нормами фінансового права.

Отже, фінансові злочини – це суспільно небезпечні діяння, що посягають на економічні відносини, врегульовані нормами фінансового права

з приводу формування, розподілу, перерозподілу й використання фондів грошових коштів (фінансових ресурсів) держави, суб'єктів господарювання та громадян. Критеріями віднесення суспільно небезпечних діянь до фінансових злочинів можуть бути визначені: наявність специфічного предмета посягання – фінансових ресурсів; порушення процесу їх законного обігу або створення відповідних умов для порушення цього процесу; єдність об'єкта посягання – правовідносин у сфері фінансової діяльності держави, суб'єктів господарювання та громадян.

Ураховуючи важливість та значення фінансів, вітчизняне законодавство передбачає кримінальну відповідальність за злочинні діяння у цій сфері. Правові норми, що забезпечують охорону фінансових інтересів, містяться в розділі VII КК України «Злочини у сфері господарської діяльності» та інших розділах як додаткові об'єкти кримінально-правової охорони.

Кримінально-правова класифікація фінансових злочинів відбувається за тотожністю ознак безпосередніх об'єктів [35, с. 10]. Згідно з цією ознакою, відповідні діяння класифіковані таким чином: у сфері здійснення операцій (угод) із грошовими коштами та іншим майном; у сфері кредитування; у сфері обігу та емісії цінних паперів; у сфері страхування; у сфері валютного регулювання та контролю; у сфері оподаткування; у сфері реалізації процедури банкрутства суб'єктів господарювання тощо.

Інші дослідники розподіляють фінансові злочини з огляду на використання їх суб'єктами певних фінансових інструментів як засобу досягнення злочинного результату, зокрема: злочини, що зазіхають на державні фінанси та фінансовий контроль; злочини, що зазіхають на банківську систему; злочини, що зазіхають на безпеку фінансової системи та добросовісну конкуренцію; злочини, що зазіхають на обіг грошей; злочини, що зазіхають на кредитну систему; фінансове шахрайство [36, с. 14, 15].

З урахуванням стану законодавства про кримінальну відповідальність, можемо виокремити підгрупи фінансових злочинів, що посягають на:

1) державні фінанси та порядок здійснення фінансового контролю; 2) встановлений порядок виготовлення й використання грошей, цінних паперів, знаків поштової оплати та інших документів фінансового характеру; 3) відносини у сфері кредитно-банківської діяльності; 4) відносини в частині забезпечення інтересів юридичних або фізичних осіб та держави, пов'язаних із фінансовою неплатоспроможністю (банкрутством); 5) власність. Сукупність цих діянь, зазвичай, відносять до фінансової злочинності [37, с. 69].

У кримінологічній науці, а також у кримінальному праві серед вчених немає однастайності щодо визначення фінансової злочинності. Немає її й серед практиків. Ще більш розбіжностей у визначенні підстав віднесення конкретних діянь до зазначеного сегменту злочинності й співвідношення з категорією «економічна злочинність». З урахуванням підходів, запропонованих вченими в галузі кримінального права та кримінології, враховуючи фінансові злочини можуть бути впорядковані в такий спосіб: 1) залежно від рівня фінансових відносин, які є об'єктом посягання: злочини, що зазіхають на фінансову систему держави (державні й місцеві фінанси); злочини, що зазіхають на фінанси суб'єктів господарювання (підприємств, установ та організацій); злочини, що зазіхають на фінанси громадян (фізичних осіб); 2) залежно від сфери зазіхання (за галузевою ознакою): злочини в бюджетній сфері; злочини у сфері оподаткування (податкові злочини); злочини у сфері кредитно-банківської діяльності; злочини у сфері діяльності небанківських кредитно-фінансових установ; злочини у сфері обігу цінних паперів та на фондовому ринку; злочини у сфері страхування; 3) залежно від матеріального складу фінансових операцій, що використовуються при вчиненні злочину: злочини, пов'язані з бюджетними, податковими, кредитними, розрахунковими, валютними, фондовими, обліковими та іншими операціями; 4) залежно від суб'єкта економічних відносин, на права та інтереси якого спрямовано злочин: злочини, що зазіхають на права кредиторів, гарантів; злочини, що зазіхають на права

інвесторів (вкладників, акціонерів); злочини, що зазіхають на інтереси держави (органів місцевого самоврядування); 5) залежно від суб'єкта злочину: злочини, що вчиняють платники податків (зборів) та інших обов'язкових платежів (податкові агенти); злочини, що вчиняють менеджери підприємств, установ та організацій; злочини, що вчиняють наймані працівники суб'єктів господарювання; злочини, що вчиняють державні службовці; злочини, що вчиняють особи, які є сторонами в зобов'язальних фінансових правовідносинах (боржниками, позичальниками, страхувальниками, страховиками, емітентами, клієнтами та ін.); злочини, що вчиняють інші особи під прикриттям професійної діяльності [38, с. 125–127].

1. 4. Фінансові злочини: профілактичні заходи та виявлення з використанням поліграфа

Ефективне виявлення і розслідування фінансових та економічних злочинів, які тісно між собою взаємопов'язані, потребує спеціалізованого аналізу фінансової інформації, що здійснюється за особливою методикою, яка в розвинених країнах отримала назву «фінансові розслідування».

Е. А. Кондратьєва і А. Р. Горюнов під фінансовими розслідуваннями як процесуальною діяльністю розуміють «сбор, всестороннее рассмотрение, изучение существенных обстоятельств совершенного нарушения в сфере денежных отношений, возникающих в процессе распределения и перераспределения стоимости валового общественного продукта и части национального богатства в связи с формированием, распределением и использованием фондов денежных средств» [39].

На думку Голови Комітету ВРУ з питань податкової та митної політики Ніни Южаніної, суть фінансових розслідувань полягає у фіксації фінансового сліду у вигляді фінансової інформації, котрий наявний у складі всіх корисливих злочинів – грабежах, розбої, шахрайстві та навіть замовному вбивстві. Усі ці правопорушення належать до підслідності різних правоохоронних органів України. Навіть легалізація незаконно отриманих

прибутків від наркоторгівлі є об'єктом фінансового розслідування, проведення якого належить до компетенції Національної поліції [40]. Головною метою фінансового розслідування є виявлення та документування фактів руху грошових коштів під час здійснення злочинної діяльності, зв'язків між джерелами походження грошових коштів і тим, коли вони були одержані та де зберігаються, що може стати доказом і джерелом інформації про злочинну діяльність [41].

На сучасному етапі організації фінансово-економічних відносин фінансові розслідування можуть проводити як уповноважені державні органи, так і приватні організації. Тобто суб'єктами фінансових розслідувань є як представники органів державної влади, так і суб'єкти приватного сектора економіки, зокрема консалтингові компанії, компанії з надання послуг форензіку.

В Україні на сьогодні розслідуванням злочинів, що спрямовані проти інтересів держави у сфері фінансів і суміжних сферах, займаються чотири правоохоронні органи:

1. Податкова міліція.
2. Департамент захисту економіки Національної поліції.
3. Департамент контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері економічної безпеки Служби безпеки України.
4. Слідчі органи прокуратури (які де-юре втратили ці повноваження, але продовжують здійснювати слідчі функції).

Діяльність правоохоронних органів, які ведуть боротьбу з економічною злочинністю, характеризується специфічними завданнями, реалізація яких повинна відповідати певній адміністративній процедурі по забезпеченню всебічності та об'єктивності при прийнятті ними висновків і рішень.

Загальний стан протидії економічній злочинності в Україні залежить як від ефективності профілактичних заходів, так і від ефективності відповідних фінансових розслідувань, згідно з матеріалами яких згодом здійснюються адміністративні та кримінальні розслідування.

Використання психофізіологічний досліджень за допомогою поліграфа, на нашу думку, сприятиме суттєвому підвищенню ефективності як запобіжних профілактичних заходів, так і власне викриттю у ході фінансових розслідувань.

Зокрема, проведення перевірок на поліграфі кандидатів на роботу до відповідних органів, що займаються протидією фінансовій злочинності, є, з нашої точки зору, абсолютно необхідним.

Передусім зазначимо, що сам факт використання поліграфа як інструмента при психофізіологічному дослідженні кандидата на роботу, не суперечить діючому законодавству України.

З урахуванням наявності трудових взаємовідносин та привидів для перевірки на поліграфі, можна розглядати три напрямки кадрової перевірки людей за допомогою поліграфа:

- перевірка кандидатів на роботу;
- періодична планова/позапланова перевірка діючих працівників (в тому числі у зв'язку з переміщенням по посадах);
- перевірка діючих працівників у межах службових розслідувань.

Як один з варіантів попередження самої можливості незаконного вчинку працівником (в тому числі і у службах фінансової розвідки) може бути виявлення та «відсіювання» осіб, схильних до протиправної діяльності за винагороду.

Спираючись на принцип «якщо людина до цього порушувала правила та норми, то з великою вірогідністю вона буде продовжувати їх порушувати», можна отримати від людини інформацію про її досвід попередньої роботи, а саме стосовно дотримання антикорупційного законодавства, передбачених законодавством заборон, роботі зі службовою інформацією, оточенні кандидата, інших факторів ризику у зв'язку з цим.

Грунтуючись на загальній теорії поліграфних перевірок, можна стверджувати, що в ході психофізіологічного дослідження за допомогою

поліграфа у кандидата може бути виявлена схильність до здійснення вчинків, аналогічних тим, участь у яких він раніше приймав.

Зокрема, у випадку з кандидатами на працевлаштування до служб фінансових розслідувань нас цікавить, чи не приховує кандидат інформацію про фактори ризику, а саме, про те, що він:

- здійснював дії корупційного (іншого злочинного) характеру;
- здійснював дії, що тягнуть за собою кримінальну відповідальність (можливо залишились прихованими від правоохоронних органів та за які він не був покараний);
- приймав участь у несанкціонованій передачі службової інформації третім особам за винагороду (або у зв'язку з погрозами на його адресу, в тому числі особистого характеру, у зв'язку з шантажем);
- має будь-які фінансові проблеми, заборгованість (не вказану при заповненні декларації);
- має «небезпечне» оточення, зв'язки в кримінальних колах;
- працевлаштовується по замовленню (кримінальних структур, елементів, інших осіб з протизаконними цілями);
- має залежність від наркотиків, алкоголю, азартних ігор;
- тощо, в залежності від конкретних обставин перевірки та функціональних посадових прав та обов'язків.

Цілі перевірок кандидатів на працевлаштування:

- виявити осіб, що приховують інформацію про вищевказані фактори ризику (не допустити працевлаштування осіб з вказаними факторами);
- сформувати в осіб, що приймаються на роботу стіку впевненість в тому, що згодом, в ході періодичних перевірок з використанням поліграфа, у випадку приховування ними інформації по вищезазначеним факторам ризику (у випадку їхньої появи після моменту працевлаштування) й по досліджуваній події в межах службової перевірки, вказана інформація буде виявлена, а до винних осіб будуть застосовані відповідні діючому

законодавству засоби реагування та впливу; реалізація засобів профілактики протизаконної поведінки.

Отже, перевірка кандидатів на роботу, пов'язану з фінансовою діяльністю (як у державному, так і у приватному секторі), з використанням поліграфа є найбільш дієвим, на нашу думку, варіантом профілактики правопорушень працівниками. А саме: створення таких умов роботи, за яких вони або не зможуть, або не захочуть порушувати як вимоги законодавства, так і норми службової етики, а це в свою чергу забезпечить, зокрема, підвищення ефективності фінансових розслідувань та зниження кількості фінансових злочинів в цілому.

Висновки до 1 розділу

Проаналізовано історію становлення методу інструментальної детекції брехні як методу виявлення приховуваної інформації та забезпечення аналізу даних про особистість крізь призму різноманітних науково-практичних підходів та у різних галузях прикладного дослідження.

Встановлено, що попри нелегкий та суперечливий шлях формування уявлень про можливості методу психофізіологічних досліджень з використанням поліграфу, на сьогодні цей метод є науково обґрунтованим, визнаним у багатьох країнах світу, надійним і ефективним способом виявлення у людини приховуваної нею інформації.

Проаналізовано стан нормативно – правової регламентації та законодавчого регулювання проведення психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа в Україні. Визначено, що виконання психофізіологічних досліджень з використанням поліграфу не суперечить чинному законодавству України і не порушує його, воно має на меті насамперед захист прав. Також завжди дотримуються і конституційні права громадян, адже перевірки здійснюються лише з їх письмової згоди.

Порівняно доктринальні підходи до визначення та співвідношення категорій «економічні злочини» та «фінансові злочини» з огляду на результати наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених.

Визначено, що фінансові злочини є складовою економічної злочинності. Об'єкт фінансових злочинів можна визначити як суспільні відносини, пов'язані з утворенням, розподілом та використанням фондів грошових коштів.

Ознаки економічних злочинів притаманні усім фінансовим злочинам, водночас, вони мають й певні особливості. Критеріями віднесення суспільно небезпечних діянь до фінансових злочинів можуть бути визначені: наявність специфічного предмета посягання – фінансових ресурсів; порушення процесу їх законного обігу або створення відповідних умов для порушення цього процесу; єдність об'єкта посягання – правовідносин у сфері фінансової діяльності держави, суб'єктів господарювання та громадян. Отже, фінансові злочини – це суспільно небезпечні діяння, що посягають на економічні відносини, врегульовані нормами фінансового права.

Також, визначено місце й значущість психофізіологічних досліджень з використанням поліграфу у фінансових розслідуваннях. Доведено, що застосування перевірок кандидатів на роботу, пов'язану з фінансовою діяльністю (як у державному, так і у приватному секторі), з використанням поліграфа є одним з найбільш дієвих варіантів профілактики правопорушень; а це в свою чергу забезпечує, зокрема, підвищення ефективності фінансових розслідувань та зниження кількості фінансових злочинів в цілому.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ БЕСІД ПРИ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЗА ДОПОМОГОЮ ПОЛІГРАФУ

2.1. Психологічні особливості передтестової, внутрішньотестової та післятестової бесід, як складових СПДФ з використанням поліграфу та визначення вимог до їх проведення

Процедура психофізіологічного дослідження з використанням поліграфу включає, поряд із безпосереднім процесом обстеження, так само кілька різних видів бесід [46,48 та ін.]. Умовно, всіх їх можна [42, 44, 45, 47 та ін.] віднести до трьох позицій, які засвідчують актуальність зазначених заходів, необхідних для розвитку теорії та практики поліграфних досліджень. По-перше, велике значення передтестової, внутрішньотестової та післятестової бесід зумовлюється тим, що у період складного психофізіологічного випробування, яким є дослідження на поліграфі (особливо для того, хто хоче приховати інформацію) досліджувані можуть втрачати емоційний і соціальний контроль, які дозволяють регулювати свої емоційні сигнали і невербальні прояви (тобто здатність приховувати свої справжні почуття) та здатність коригувати свій обман. Саме тут на допомогу поліграфологу приходять знання психологічних методів і методик оцінки і прогнозування поведінки людини на основі аналізу найбільш інформативних особистісних ознак, характеристик зовнішності, невербальної і вербальної поведінки. По-друге, в науковій області ці питання пов'язані із достовірністю результатів, валідністю і надійністю поліграфного методу. При цьому, доказом повинні виступати масштабні дослідження в сфері виникнення, прояву, розвитку та виявлення обману. По-третє, метод бесіди займає одне з найважливіших місць у практичній діяльності психолога, оскільки він дає можливість «вглядітися у внутрішній світ людини, багато в чому зрозуміти його складний, часто суперечливий зміст». Саме тому, дослідження

проведення бесід у процесі поліграфного обстеження виступає важливим чинником, який може суттєво підвищити прогностичність отриманих даних.

Саме тому ми вважаємо за необхідне дослідити можливості удосконалення проведення передтестової, внутрішньотестової та післятестової бесід із випробовуванням, які б надавали більш валідну інформацію при аналізі результатів поліграфного обстеження. Для вирішення цієї мети були поставлені наступні завдання:

1) узагальнити психологічні особливості передтестової, внутрішньотестової та післятестової бесід, як складових поліграфного обстеження та визначити вимоги до їх проведення;

2) проаналізувати розбіжності вербальних та невербальних ознак «правдивого» обстежуваного і «обманщика» при проведенні з ними бесід в ході проведення поліграфних обстежень;

3) визначити чинники, які впливають на покращення результативності бесід та удосконалення процедури СПФД з використанням поліграфу.

Вирішення першого завдання дозволило констатувати, що психологічна складова бесіди має виключно суттєве значення для усієї процедури поліграфного обстеження. Виходячи із узагальнення певних наукових робіт [7,9] можна говорити, що метод бесіди (неформалізований, суб'єктивний) не витримує порівняння із точними експериментальними процедурами, одним з яких є безпосередньо поліграфне обстеження. У той же час, ми не повинні ігнорувати той факт, що людина реагує не лише тими даними, які записуються за допомогою поліграфу, а своєю поведінкою, жестами, мімікою, інтонацією, відношенням до справи і усіма іншими параметрами. Таким чином, при поліграфному дослідженні методи, що традиційно протиставляються, – експеримент і бесіда – співпадають у найбільш суттєвих своїх умовах, а саме встановлюють взаємовідносини і спілкування між двома людьми.

Відомо, що в структурі будь-якої бесіди виділяють чотири етапи: вступний етап, етап загальних відкритих питань, етап детального

обговорення основної теми бесіди і завершальний етап. Так, передтестова бесіда представляє поєднання вступного етапу та етапу загальних відкритих питань. Вступна частина бесіди повинна виразно продемонструвати, що поліграфолог тактовно і дбайливо відноситься до позицій обстежуваного, він нічого не засуджує, але і не виправдовує, приймаючи його таким, який він є. Проте, на цьому етапі застосовується тактика, яка передбачає, що поліграфолог (спеціаліст успішний, досвідчений, непохитний, відповідальний) займає позицію «служителя правди», він доведе що обстежуваний дійсно «чесний», якщо правда на його боці і навпаки. Іншими словами, словниковий склад, стиль, концептуальна форма висловлювань повинні викликати і підтримувати у досліджуваного позитивну реакцію і бажання давати повну і істинну інформацію. Цей прийом дуже важливий, тому що з його допомогою «чесний» обстежуваний заспокоюється, а «обманщик» навпаки починає переживати ще сильніше, що відбивається у його рухах, тембрі голосу і т.д. Після того, як поліграфолог роз'яснив свою позицію, причину обстеження і почув міркування випробовуваного, слід переходити до другого етапу загальних питань. Його характеризує наявність відкритих питань з теми поліграфного дослідження, які викликають у випробовуваного якомога більше вільних висловлювань, виклад ним своїх думок і переживань. Така тактика дозволяє накопичити поліграфологу певну фактичну інформацію. Необхідно відзначити, що в передтестовій бесіді є велика ймовірність, що «обманщик» (якому не повідомляли точну тематику поліграфного обстеження) у своєму обмані використовуватиме спонтанну брехню, яка містить більше вербальних індикаторів обману, ніж запланована. У цьому випадку дуже інформативними для поліграфолога будуть дані в сфері вербальних характеристик обману [48, 50, 51 та ін.]. Згідно з останніми, «обманщики» використовують більше негативних та коротких висловлювань, дають менш правдоподібні та прямі відповіді та рідше посиляються у фактах і діях самі на себе. Спираючись на досвід власних

досліджень, «обманщики» можуть видати себе виходячи з того, що знаходяться в ситуації когнітивного навантаження з причини:

- контролю своїх думок, які повинні підтримувати узгодженість з тим що вже сказано;
- утримання від подробиць і нових фактів, які не мають бути відомі обстежуваному;
- моніторингу і контролю своєї поведінки для того, щоб здаватися чесним для поліграфолога;
- контролю реакцій співрозмовника для оцінки якості свого обману;
- зайнятості у зв'язку із міркуванням, як слід відповідати на питання поліграфного обстеження, будучи підключеним до апаратури;
- вимогливості до пізнання роботи поліграфа, читання його результатів і безпосередньому інтересі про те, коли і яким чином він дізнається про результати поліграфного дослідження.

Тоді як у «чесних» обстежуваних усі ці процеси часто відбуваються автоматично, активація їх у «обманщиків» вимагає розумових зусиль. Таким чином, приступаючи до наступного етапу – обстеженню на поліграфі вже можна розрізнити «обманщиків», що витратили колосальні когнітивні ресурси. На етапі коли передтестова бесіда вже закінчена, переходять до етапу надягання датчиків при якому необхідно максимально скорочувати час мовчання з обох боків. Якщо усі теми бесід вже вичерпані, то можна просто коментувати свої дії в обсязі, доступному досліджуваному. Це допоможе здійснити плавний перехід від передтестової до внутрішньотестової бесіди. Остання, в свою чергу, дозволяє вирішити ряд дуже важливих задач, спрямованих на підвищення ефективності поліграфних перевірок, до яких можна віднести: активацію зон пам'яті людини, у яких зберігається інформація, що стосується теми дослідження; зниження впевненості «обманщика» у своїх здібностях.

Внутрішньотестова бесіда має ряд особливостей, тому що відбувається вона в процесі обстеження на поліграфі: не рекомендується ставити

додаткові питання, не включені в поліграфний опитувальник; переривати обстеження додатковими розмовами; тільки після проведення тестів опитуваному ставиться завдання висловити свою думку стосовно теми питань. Так само, для підтримки обстежуваного, поліграфолог під час міжтестових перерв повинен відновлювати та підтримувати стан рапорту з респондентом, використовуючи такі прийоми:

- інформувати про те, скільки тестів вже пройдено із загальної кількості (це допомагає обстежуваному самому оптимально розподілити власні зусилля на весь час проведення процедури);

- нагадувати про необхідність зробити кілька глибоких вдихів, зокрема, у першому періоді обстеження (це допомагає попередити можливі особливості, пов'язані з глибокими вдихами і компенсують недолік концентрації кисню в крові);

- питати про причини достовірних реакцій на запитання (це дозволяє найчастіше виявити неусвідомлювані причини, що додатково переконує респондента в достовірності поліграфного методу і кваліфікації поліграфолога);

- цікавитися про самопочуття обстежуваного, про бажання зробити перерву і т.д.;

- у другій частині дослідження можна повідомити респонденту, що і на цьому етапі «вже все зрозуміло, але процедуру слід все ж закінчити». У цьому повідомленні кожна категорія досліджуваних розуміє «своє»: «чесні» респонденти додатково заспокоюються і розслабляються, а «обманщики» – додатково насторожуються та напружуються.

Психологічні особливості проведення післятестової бесіди характеризуються стандартизованістю і дозволяють порівнювати різних людей; вони можуть спиратися на менший клінічний досвід фахівця як психолога, при цьому, для проведення необхідно близько півгодини часу. Проте слід у такій бесіді обмежувати ненавмисну дію і тиск на випробовуваного, інакше така бесіда «представляється не цілком природною

процедурою, що має більш–менш виражений відтінок екзаменаційного опитування» чи ще гірше – допиту, «і тому що сковає безпосередність і викликає до дії захисні механізми» [50, с. 51]. Перші хвилини післятестової бесіди краще використати для отримання такої інформації від досліджуваного, яка викликала сумніви при поліграфному обстеженні. Щоб отримати ще одне підтвердження, експерт може повернутися до питання знову, і сказати: «У Вас, здається, виникли проблеми в запитанні Х» і попросити випробовуваного обдумати причину яскраво вираженої психофізіологічної реакції на нього. При цьому, опитуваний іноді намагається пояснити свої реакції на стимули, вигадуючи різні варіанти, які могли їх викликати, або змінює відповіді, підлаштовуючись під виявлені реакції. У цих випадках фахівцеві необхідно перефразовувати питання і задати його ще декілька разів у різних інтерпретаціях, намагаючись досягнути істини.

Вирішуючи друге завдання нашого дослідження, зазначимо, що психофізіологічний стан «обманщика» пов'язаний зі значною мірою його психічної напруги і спектром різних емоцій. Як вже було показано, він супроводжується включенням різного роду захисних механізмів і залученням енергетичних резервів психіки.

Виявлення обману, в таких умовах, досить складне завдання, проте новітні дані в цій сфері повинні допомогти розібратися в цьому питанні. Так, дослідження зарубіжних психологів [51,53,54 та ін.] у сфері невербального виявлення обману показали, що «правдиві» випробовувані у передтестовій бесіді частіше проявляють велику нервозність, ніж істинні «обманщики». Неприязнь проходження поліграфного дослідження викликає страх, який проявлятиметься у нервовій енергії (відома як помилка Отелло). В свою чергу, «обманщики» можуть успішно контролювати поведінку і мову, що знімає можливість спостерігати такі сигнали. Вони намагаються справити враження «правдивця» на поліграфолога і відповідно до цього контролювати емоції та поведінку. Але інтегрований аналіз вербальних і невербальних

патернів обману у післятестовій бесіді допоможе в прийнятті вірного рішення. Так, стан «чесного» буде пов'язаний з почуттям виконаного обов'язку, успішно пройденого випробування, психологічним полегшенням, а «обманщика» – протилежним. У певній мірі ці результати узгоджуються із результатами наших досліджень, у яких показано, що психічні процеси, стани та властивості особистості при поліграфному дослідженні розглядаються інтегровано. При цьому, виходячи з алгоритму дослідження, в аспекті наступності, цей процес можна представити як систему психіки досліджуваного наступним чином: мотив – (стимул) – сприймання – увага – пам'ять – емоція – раціональне усвідомлення – (феномен психологічного захисту) – відповідь (результат). Людина, яка приховує достовірну інформацію під час поліграфної перевірки прагне до певного результату. Вона природно керується окремими мотивами. При цьому, результат пов'язаний із бажанням зберегти в таємниці правду, а поліграфна перевірка переводить його до категорії недосягнутого, і становить за мету дізнатися істину. Той факт підтверджено дослідженнями Б. В. Зейгарнік, яка провела ряд експериментів стосовно незавершених дій. Залежність продуктивності запам'ятовування від динаміки потреб суб'єкта («завершеності» дій) здобула популярність в психології як «ефект Зейгарнік». Незавершені дії, що мали мету, та перервані (такі, що не привели до бажаного результату) запам'ятовуються майже в два рази краще ніж завершені. За деякими уявленнями примусове переривання дій народжує деяку «квазіпотребу» у досягненні результату, переводячи їх до категорії особливої значущості. «Цій квазіпотребі відповідає напруга, яка діє не лише у напрямі здійснення початкового наміру (закінчити задумане), але і впливає на відтворення. Вирішальне значення для збереження квазіпотреби має не зовнішня завершеність або незавершеність задуманого, але й внутрішня незавершеність» [45, стор. 494–495].

Інша сторона, непереборної для людини перешкоди (поліграфного дослідження), яка блокує досягнення поставленої ним мети (приховати

інформацію) викликає фрустрацію. З точки зору С. Розенцвейга [49], всяка реакція на такий фрустратор служить підтримці рівноваги. При цьому, стан фрустрації стосовно спрямованості може виражатися у трьох формах поведінки (реакції) особи: екстрапунітивної, інтрапунітивної і імпунітивної. Екстрапунітивна форма пов'язана із виникненням внутрішнього «підбурювача» до агресії, із спрямованістю реакції зовні (зовнішньообвинувачувальні реакції). Людина звинувачує у проведенні поліграфної перевірки усіх окрім себе. Так, досить часто в наших дослідженнях ми стикаємося із звинуваченнями на адресу працедавця, поліграфолога. Такий досліджуваний вирізняється дратівливістю, озлобленістю, упертістю, прагне досягнути поставленої мети будь-яким чином. Саме ця категорія обстежуваних на поліграфі намагається різними способами перешкоджання перевірці на поліграфі: відмова від обстеження оскільки воно не має сенсу; відмова у зв'язку з уявною небезпекою методу (датчики можуть мені зашкодити); відмова у зв'язку з безглуздістю проведеного тесту (якщо хочуть звинуватити або викрити в чому-небудь нехай роблять це без перевірки на поліграфі); уявна недовіра до поліграфолога; неможливість проходження у зв'язку з уявною хворобою (голова болить), тривалістю проведення дослідження (у мене багато роботи) і т.д.

Рухові реакції внаслідок цього стають малопластичними, примітивними, використовуються раніше завчені форми поведінки, навіть якщо вони не призводять до потрібного результату. З іншого боку, інтрапунітивна форма фрустрації характеризується аутоагресією: звинуваченням у проходженні поліграфного дослідження самого себе, появою відчуття провини. У обстежуваного виникає пригнічений настрій, тривожність, він стає замкнутим та мовчазним. Імпунітивна форма реагування пов'язана з відношенням до невдачі або як до неминучого, фатального, або як до малозначимої події. Обстежуваний не звинувачує ні себе, ні інших. За даними Н. В. Тарабриної [50] і К. Д. Шафранської у загальнопсихологічних дослідженнях, найчастіше (у 50% випадків)

переважають екстрапунітивні (зовнішньообвинувачувальні) реакції, майже удвічі менше – інтрапунітивні (самообвинувачувальні) реакції (27%) і ще рідше – імпунітивні реакції (23%). Виходячи з нашого досвіду проведення бесід, спостерігається аналогічна тенденція і при виникненні фрустрації у обстежуваних на поліграфі. Умовно ми можемо виділити такі її види:

- агресія та деструкція (обстежуваний намагається будь-якими способами пошкодити поліграф, зриває датчики);
- регресія, що проявляється в примітивізації поведінки, у зверненні до поведінкових моделей, що домінували у більш ранні періоди життя, або в зниженні якості виконання (обстежуваний сумує, проявляє ознаки істеричної поведінки, висловлює вербальні сигнали занепокоєння);
- апатія (обстежуваний веде себе пасивно, очі не проявляють активності);
- рухове збудження – безцільні і нерегульовані реакції (обстежуваний може різко схоплюватися, намагається піти, але тут же сідає на місце);
- відхід від реальності (раціоналізація, заміщення, фантазування). Такий можливий «відхід» від реальної ситуації в область фантазій, марень, мрій (фантазування). Перебираючи щось в руках обстежуваний, апелює до того, що він «тисячі разів проходив подібні перевірки» (заміщення). Обстежуваний намагається побудувати логічний ланцюжок заснований на причині того, що він ніколи не міг би зробити який-небудь вчинок або безглуздості самого обстеження (раціоналізація).

Вирішення третього завдання дозволило визначити певні чинники, які впливають на покращення поліграфного обстеження. Для цього, по-перше, з'ясовуємо як впливає на результат поліграфного дослідження використання технік вербальної і невербальної детекції обману фахівцем психологом–поліграфологом під час проведення передтестової, внутрішньотестової та післятестової бесід. Нами вже було показано, що когнітивні навантаження (глибокі роздуми) знижують рівень поведінкової реакції. Але, для спеціаліста також не менший інтерес представляють три категорії очних реакцій:

звуження і розширення зіниці, швидкість мигання і очні рухи. Так, наприклад, швидкість мигання зменшується, коли «обманщик» намагається придумати переконливу (проте брехливу) відповідь на питання. Проте, швидкість мигання може різко збільшитися відразу після відповіді, тому що «обманщик»: не знає того, що знає фахівець (який може мати твердий доказ того, що суперечить історії обстежуваного); стає усе більш стурбований тим, що фахівець має великий досвід у розпізнаванні брехні. Але необхідно відзначити, що зіткнувшись із досвідченим «обманщиком», спостерігається, що він свідомо бере участь у зоровому контакті, знаючи, що прямий зоровий контакт є ознакою правдивості. З цих причин, необхідно використовувати додаткові вербальні та невербальні патерни, що характеризують обман і тільки їх інтеграція в загальну систему може допомогти фахівцеві в прийнятті правильного рішення.

Страх бути викритим у неправді збільшує вегетативний стрес в організмі (збільшення частоти дихання, кров'яного тиску, частоти серцевих скорочень), які проявлятимуться як невербальні патерни обману у вигляді збільшення швидкості рухів тіла (у зв'язку з припливом крові до мозку і м'язів, що працюють). Таким чином, когнітивне навантаження знижує швидкість руху, а одна з емоційних реакцій страху збільшує швидкість руху. На підставі вищесказаного можемо відмітити те, що у фахівця є кілька секунд для розпізнавання цих патернів і для отримання найкращого результату він повинен ними скористатися. Дослідження показали [48, 51 та ін.], що більш високий голос, повільніший темп мови, штучні посмішки (мікрОВИрази), і відсутність правдоподібності в післятестовій бесіді з випробовуваним є надійними ознаками обману. Проте, для більшої точності, фахівець повинен зосередити свою увагу на сенсі слів обстежуваного, оскільки саме вони є носіями обману. При цьому, аналіз тверджень обстежуваного є ефективнішим, ніж пошук невербальних ознак обману, у тому випадку, коли фахівець не має достатніх знань в останній сфері.

Також існують ситуації при яких фахівці щосили намагаються виявити обман, але вони часто не знають які заходи «обманщик» використовуватиме, щоб уникнути викриття. Одним із таких контрзаходів, виходячи з нашого досвіду, є вступ у довірливі відносини з фахівцем обстежуваного. Це один із видів маніпуляції, який обманщик використовує відносно до психолога–поліграфолога. Припустимо, що обстежуваний екстраверт (комфортно спілкується з іншими людьми, досить швидко вступає в контакт), то вірогідність того, що його спроба маніпулювати буде менш помітна, чим у інтроверта (менш захищені в соціальному оточенні), у зв'язку з їх високою здатністю діяти і розшифрувати реакцію приймача. Якщо Вам відомо, що досліджуваний має великий досвід у невербальній комунікації, він може використати поведінковий контроль, який часто дуже складно виявити. Прикладом можуть служити наші поліграфні перевірки в психологічних дослідженнях, скринінгу персоналу і службових розслідуваннях. Так, при службовому розслідуванні за фактом передачі комерційної інформації (у компанії 300 робітників, поліграфні перевірки проведені з тридцятьма співробітниками) поведінка «обманщика» (інтроверта) була спрямована на вступ у довірчі відносини з поліграфологом (пропонував допомогу, розповідав про інших співробітників, намагався дізнатися про просування розслідування і результати). Із вищесказаного слід зробити висновок про те, що фахівець повинен взяти до уваги риси індивідуальності обстежуваного, перш ніж намагатися виявити обман.

2. 2. Практика психологічної взаємодії при проведенні передтестової бесіди у межах СПФД із застосуванням поліграфу по відношенню до осіб, що підозрюються (звинувачуються) у скоєнні фінансових злочинів

Забезпечення економічної безпеки країни є гарантією її незалежності, необхідною умовою стабільності та життєдіяльності суспільства. Одним з

показників економічної безпеки є рівень злочинності, в першу чергу, у сфері економічної діяльності, зокрема, у сфері фінансів. Економічна злочинність сьогодні стає все більш винахідливою, технічно високо оснащеною, має властивості великої адаптивності. Відповідно, першочергове завдання із забезпечення економічної безпеки полягає у виявленні, попередженні та розслідуванні злочинів економічної спрямованості.

Особливості практичної діяльності органів досудового розслідування, що традиційно склалися, незбалансованість законодавства ускладнюють використання єдиних прийомів та способів протидії економічній злочинності.

В таких умовах особливе місце займає застосування новаторських засобів розкриття злочинів. Саме тому так важливо розуміти значущість поліграфного методу по відношенню до осіб, що здійснюють економічні злочини, зважаючи на їх сутнісні особливості. За даними статистики можна зробити висновок про те, що кількість щорічно здійснюваних злочинів у сфері економічної діяльності, в тому числі у фінансовій, зростає.

Таким чином, число фінансових злочинів має тенденцію до зростання, відповідно обумовлюючи необхідність вдосконалення методів виявлення та розслідування цього виду злочинів.

У сучасній слідчо – судовій практиці сформувалася та вдало використовується психофізіологічна експертиза з використанням поліграфу. Даний вид експертизи призначається при наявності непереборних протиріч у показах учасників процесу (свідків, потерпілих, звинувачуваних, підозрюваних) або у випадку протиріч між свідченнями та іншими доказами по справі. Судові психофізіологічні експертизи з використанням поліграфу проводяться в рамках кримінального та цивільного процесів, а також у справах про адміністративні правопорушення. У рамках цих справ проводяться також спеціальні психофізіологічні дослідження (далі – СПФД).

Наразі застосування поліграфу у рамках кримінального розслідування пов'язано із нормативним правовим забезпеченням. Всі учасники

кримінального судочинства мають право заявляти клопотання про призначення відповідного експерта. Єдиним критерієм є добровільна згода на участь у такого роду експертизах. У відповідності до законодавчих норм, звинувачуваний або допитуваний мають повне право відмовитися від проходження такого роду тестів, і це в жодному разі не повинно бути кваліфіковано судом на користь сторони звинувачення.

Постановка питання при призначенні судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфу про причетність або непричетність тієї або іншої особи до злочину є некоректною, оскільки поняття причетності охоплює широкий спектр залученості особи у ту чи іншу дію. Не можна ставити питання про правдивість свідчень (оцінка свідчень) або про скоєння особою злочину – це визначає суд. Питання не повинно містити в собі формулювання складу злочину. Фактично запитання будується, виходячи з необхідності визначення наявності слідів події в пам'яті та виявлення факту приховування їх досліджуванним. Коректним вважається запитання, що побудоване на дії від дієслів: чи бачив, чи знав, чи чув та таке інш. З матеріалів справи виокремлюється ключова обставина (бачив злочин або його фрагмент, чув якусь усну заяву іншої особи, чи знав досліджуваний про ту чи іншу обставину до якоїсь події і т.д.) яка безпосередньо буде визначати роль досліджуваного та його відношення до розслідуваної події.

Будь-яка перевірка за допомогою поліграфу розпочинається з передтестової бесіди. Вона є, мабуть, найважливішим етапом перевірки на поліграфі. Обов'язковою, невід'ємною складовою передтестової бесіди є факт підтвердження добровільної згоди на проходження перевірки на поліграфі. Метою отримання письмової добровільної згоди на проходження перевірки є превентивний захист поліграфолога від можливих у наступному звинувачень у порушенні прав людини, звинувачень у тому, що перевірка була проведена під тиском.

В рамках передтестової бесіди здійснюється коротке пояснення досліджуваній особі її прав та обов'язків. Потім послідовно пояснюється

сутність процедури. Сутність процедуру перевірки необхідно викладати з урахуванням інтелектуального рівня опитуваної особи. У справах про економічні злочини складнощі можуть виникнути при переконанні людини в надійності (непогрішимості) апаратного методу.

Зазвичай, особа, що звинувачується у скоєнні економічних злочинів, має достатньо високий інтелектуально – освітній рівень розвитку. У цьому зв'язку, варто розуміти, що це накладає певний відбиток й на мовленнєві особливості такої категорії осіб. Як правило, мова таких злочинців не відрізняється витонченістю, вона характеризується нормативною спрямованістю, використанням професійної термінології.

Психологічний портрет осіб, що здійснюють економічні злочини включає в себе наступні особливості: марнославство, установка на збагачення, нечутливість до ризику, неспівставні матеріальні амбіції, схильність до гедонізму, розвинутий інтелект, високий або достатній рівень освіти та професійної підготовки, поєднання егоцентризму та екстравертності; наявність підвищеної самооцінки, цинізму по відношенню до інших людей; наявність атрибутів зовнішньої доброчинності, що створюють приємне враження та формально передбачають законослухняність.

Додатково у психологічному профілі особистості економічного злочинця можна виокремити ще й такі психологічні особливості як відсутність уяви, скупість, підозрілість, холодність, стурбованість, впертість, педантичність, одержимість та владність [55]. Багато в чому поліграфологу слід спиратися на ці особливості, оскільки саме вони будуть проявлятися в процесі тестування нв поліграфі. Так, особа, що підозрюється (звинувачується) у скоєнні економічного злочину, може демонструвати занепокоєність процедурою перевірки. В такому випадку варто зробити акцент на стимуляційно – адаптуючих тестах, можливо, провести серію таких тестів. Впертість може виражатися у небажанні підкорятися вимогам поліграфолога дотримуватися інструкцій. У цьому випадку важливо нагадати

опитуваній особі про відповідальність і за умови подальшої протидії, неможливості проведення опитування за допомогою поліграфу. Педантичність може бути «матеріалізованою» у зайвому формалізмі опитуваної особи, у зловживанні своїми правами і т. інш.

Необхідно розуміти, що в цій частині передтестової бесіди, поліграфолог має переконати досліджуваного в абсолютній надійності поліграфу, що використовується; поінформувати про принципи роботи поліграфу та призначення окремих датчиків. Все це в умовах певного психологічного профілю осіб, що підозрюються (або звинувачуються) у скоєнні економічних злочинів, вимагає достатніх розумових зусиль, витримки від самого поліграфолога. Тут важливим є демонстрація точних знань та навичок роботи з інструментальними засобами. Будь-яка необережна дія або помилка з боку поліграфолога може суттєвим чином підірвати довіру досліджуваного, зумовити несприятливий результат перевірки на поліграфі, а може й зірвати її зовсім. Саме тому так важливо самому поліграфологу бути максимально зібраним та мати достатнє уявлення про досліджувану особу. У такому протистоянні важливо, щоб опитуваний не зміг відчути інтелектуальне домінування над поліграфологом.

Наступною важливою частиною передтестової бесіди є встановлення психологічного контакту з опитуваною особою. На думку І. І. Порубова, психологічний контакт представляє собою «систему взаємодії людей між собою в процесі їх спілкування, заснованого на довірі: інформаційний процес, за якого люди можуть та бажають сприймати інформацію, що виходить один від одного. Психологічний контакт – це, зрештою, процес взаємовпливу, співчуття та взаємного розуміння» [56, с. 73].

Задля встановлення такого контакту необхідно поводитися з людиною максимально коректно, демонструвати абсолютну об'єктивність та неупереджене ставлення до об'єкту. Погані манери, грубість, владність можуть викликати страх, занепокоєння в досліджуваного та, скоріш за все, негативно вплинуть на ефективність перевірки.

Спілкування з підозрюваним у скоєнні економічного злочину в рамках судової психофізіологічної експертизи заслуговує на особливу увагу. Важливим тут є:

- форма виявлення фактів приховування значущої інформації в рамках проведення психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфу;
- аналіз мови досліджуваного;
- наявність можливих «проговорок» досліджуваного;
- оцінка установок та позицій досліджуваного для вибору певних тактичних прийомів передтестової бесіди;
- емоційний стан опитуваного;
- визначена послідовність питань, що ставляться досліджуваній особі та їх конкретизація.

На нашу думку, особливу увагу необхідно приділити аналізу мови досліджуваної особи. Саме у мові вона виражає свої почуття та відношення до викладених фактів. Використання певних мовленєвих конструкцій, жаргонних слів також може допомогти охарактеризувати дану людину. Саме по мові та манері вести розмову ми можемо визначити, чи налаштована людина на передтестову бесіду.

Поліграфолога не повинен бентежити зайвий скепсис особи, що проходить перевірку, а оскільки обстежуваний апріорі має достатньо високий інтелектуальний рівень, висловлене цією особою не має ні в якому разі розцінюватись як причетність до встановлюваного факту або події. Більш того, досліджуваний з урахуванням його особистісних особливостей, можливо, буде демонструвати негативне відношення до самої процедури, в окремих випадках провокувати спеціаліста з метою створення несприятливих умов для роботи. Тут особливо цінним стає вміння поліграфолога користуватися прийомами та засобами раціональної психотерапії, відшукати можливість запевнити опитуваного у непогрішності самого методу та його абсолютній безпечності. Трапляються випадки, коли «начитані»

досліджувані особи виказують повну недовіру методу й лише під тиском обставин погоджуються проходити перевірку (переконав адвокат). Вони можуть задавати провокаційні запитання, приміром: *«А ви самі вірите в цей метод?»* Тут, як і в усіх подібних випадках, варто вкрай уважно поставитися до таких тривожних запитань, намагатися не залишати їх поза увагою. Адже це означає, що людина стурбована майбутньою процедурою, не довіряє ані науковим засобам, ані вам, - як особі, що практикує подібні засоби.

Далі відбувається обговорення біографії досліджуваної особи. На цій стадії поліграфолог з'ясовує наявність протипоказів для проведення процедури.

Наступним елементом передтестової бесіди є обговорення фабули розслідуваної справи. Тут необхідно сприяти викладу опитуваною особою вільної розповіді про подію, що розглядається. Неприпустимо грубо переривати досліджуваного. У випадку, коли опитувана особа відхиляється від встановлюваного факту, необхідно максимально коректно повернути її у потрібний «вербальний фарватер». При викладі ключових моментів, спеціаліст може, за потреби, задавати уточнюючі питання, шукати в словах опитуваної особи протиріччя.

При обговоренні нейтральної, перевіркової та контрольних тем, важливо зробити акцент на останній; контрольна тематика має бути максимально точною та конкретною, тут неприпустимі помилки та неточності. Речення мають бути сформульовані максимально конкретно. Необхідно пам'ятати про всі загальні вимоги, що висувуються до складання питань. Варто зазначити, що проведення опитування з використанням поліграфу по відношенню до осіб, що підозрюються у скоєнні фінансових злочинів, дещо полегшуються тим, що завдяки досить високому інтелектуальному — освітньому рівню досліджуваного, виникає висока вірогідність вірного розуміння змісту питання, яке задається.

Спираючись на вивчення різних точок зору науковців у сфері судової психології, слід зазначити, що саме під час активного слухання вільної розповіді досліджуваного поліграфолог:

- спостерігає та «занурюється» в особистість досліджуваного;
- інтерпретує мовну та немовну поведінку;
- проводить аналіз прихованої інформації;
- проводить аналіз брехні;
- проводить психологічне «поглажування», тобто заохочення досліджуваного контактінформуючими репліками;
- співставляє отримані свідчення стосовно наявних доказів.

Варто мати на увазі, що питання, які ставляться перед досліджуванним, мають бути сформульовані таким чином, щоб виключити позитивну відповідь, а також просте ствердження або заперечення. Також, необхідно уважно поставитися до визначення послідовності запитань.

Наступною невід'ємною складовою поліграфної перевірки є інструктаж. З урахуванням індивідуально – психологічних особливостей зазначеної категорії опитуваних осіб, цей етап не повинен викликати ускладнень. Всі імперативні положення інструкції повідомлюються досліджуваній особі послідовно, якщо виникають питання, необхідно уточнити та пояснити моменти, що викликали нерозуміння.

Отже, при проведенні психофізіологічних досліджень з використанням поліграфу по відношенню до підозрюваних у скоєнні економічних злочинів важливо спиратися на психологічний профіль досліджуваної категорії осіб, вміти використовувати тактичні прийоми допиту, що їх використовують при кримінальних розслідуваннях, та вміти складати стратегію передтестової бесіди з урахуванням індивідуально - психологічних особливостей досліджуваної особи.

Висновки до 2 розділу

Таким чином, підводячи підсумки можна зробити такі попередні висновки:

1. Показано, що бесіда, як метод психологічного обстеження є невід'ємною складовою поліграфного дослідження та застосовується в трьох видах: передтестова, внутрішньотестова та післятестова. Некомпетентне її проведення веде до зниження валідності отриманих результатів.

2. Розкрито, що кожна із зазначених бесід дозволяє вирішити ряд важливих задач, спрямованих на підвищення ефективності поліграфних перевірок та має ряд особливостей.

3. Доведено, що важливим чинником при проведенні бесід, виступає рівень фахової кваліфікації поліграфолога: загальнотеоретична підготовка та практичний досвід (знання і вміння у сфері вербальної і невербальної комунікації); уважність і швидкість реакції; вміння вести бесіду (взаємодіяти з обстежуваним, вміти поставити правильне питання та отримати необхідну інформацію із його відповіді).

На наш погляд, техніка проведення бесід із досліджуванним на поліграфі повинна бути побудована на умінні правильно ставити питання. Отримуючи відповіді випробовуваного, спеціаліст повинен стежити за невербальними ознаками обману, проте основні його зусилля повинні бути зосереджені на відповідях обстежуваного. Мета полягає в тому, щоб поставити питання, яке не звинувачує обстежуваного ні в чому, але натякає на можливу брехню. Питання, яке звучить, повинне заспокоїти безневинну людину, але викликати страх звинувачення у винного. Фахівець при цьому повинен звернути увагу на риси індивідуальності обстежуваного та використовувати інші вербальні та невербальні патерни, що характеризують обман. Тільки їх інтеграція в загальну систему може допомогти фахівцеві у прийнятті правильного рішення.

Також досліджено специфіку психологічного профілю осіб, що здійснюють фінансові злочини. Зазвичай, особа, що звинувачується у скоєнні

економічних злочинів, має достатньо високий інтелектуально – освітній рівень розвитку. Як правило, мова таких злочинців не відрізняється витонченістю, вона характеризується нормативною спрямованістю, використанням професійної термінології.

Психологічний портрет осіб, що здійснюють економічні злочини включає в себе наступні особливості: марнославство, установка на збагачення, нечутливість до ризику, неспівставні матеріальні амбіції, схильність до гедонізму, розвинутий інтелект, високий або достатній рівень освіти та професійної підготовки, поєднання егоцентризму та екстравертності; наявність підвищеної самооцінки, цинізму по відношенню до інших людей; наявність атрибутів зовнішньої доброчинності, що створюють приємне враження та формально передбачають законослухняність.

Додатково у психологічному профілі особистості економічного злочинця можна виокремити ще й такі психологічні особливості як відсутність уяви, скупість, підозрілість, холодність, стурбованість, впертість, педантичність, одержимість та владність.

Отже, при проведенні психофізіологічних досліджень з використанням поліграфу по відношенню до підозрюваних у скоєнні економічних злочинів важливо спиратися на психологічний профіль досліджуваної категорії осіб, вміти використовувати тактичні прийоми допиту, що їх використовують при кримінальних розслідуваннях, та вміти скласти стратегію передтестової бесіди з урахуванням індивідуально - психологічних особливостей досліджуваної особи.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПФД ЗА ДОПОМОГОЮ ПОЛІГРАФА У ВИЯВЛЕННІ ФІНАНСОВИХ ЗЛОЧИНІВ

3.1. Теоретико-практичне дослідження сутності психологічного механізму та закономірностей психофізіологічних перевірок за допомогою поліграфу

Якщо поліграфолог вміє розбиратися у своєму психічному світі й у психічному світі тестуемого, йому значно легше розв'язувати складні тестові проблеми, вільно вступати у спілкування з досліджуваними, добиватися їхньої уваги й чесності у тестах. Розібратися у людині – це передусім розібратись у її переживаннях, думках, визначити, що її хвилює, а що – залишає байдужим. Кожна особистість живе у своєму внутрішньому просторі, у власних думках, через що і будуються всі її взаємозв'язки з навколишнім світом. Це відбивається на всіх проявах психічного та зумовлює їх неповторність. У думках та переживаннях індивідуалізується весь психічний світ особистості досліджуваного на поліграфі.

Природа і сутність психологічного механізму та закономірностей психофізіологічних досліджень викликають серйозні розбіжності у фізіологічній, поліграфологічній, психологічній науці тощо.

Спроби надати відповіді на це питання можна знайти у працях таких вчених як Анджело Моссо, Р.Девіс, А.Р. Лурія, М.Барланд, Д.Раскін, І.П. Павлов, Д.Ліккен, Бен-Шахар, І.Лібліч, Р. Хеслгрейв та інші.

Саме тому такого роду аналіз та дослідження постає вочевидь необхідним та актуальним, адже дозволяє опрацювати загальновживані підходи, знайти оптимальний підхід до дефініції нюансів сутності психологічного механізму та закономірностей психофізіологічних досліджень, визначитись, в якому напрямку потрібно працювати, аби дізнатись, як психіка людини взагалі й її думка зокрема впливають на якість та суть процесу запису поліграм й визначення чесності. Значущість

проблеми, що розглядається нами, також продиктована запитами практики: наявністю конкретних труднощів, помилок та недоліків під час тестів на поліграфі, які пов'язані з порушеннями інструкцій (зокрема, протидією). Дослідження має сприяти підвищенню якості тестів, адже може бути використане як теоретичне підґрунтя.

Ми припускаємо, що сутність психологічного механізму та закономірностей психофізіологічних досліджень полягає у наступному: 1) сукупному фіксуванні поліграфом процесу психофізіологічних змін відносно саме певної комплексної інтегральної метадумки досліджуваного, яка заволодіває людиною під час перевірки на поліграфі й у яку входить і усвідомлене знання про певний факт приховування або неприховування нею нюансів конкретного явища, про яке йдеться у запитанні, і емоція відносно даного факту або тестування взагалі, й мотив щодо приховування або неприховування фактів, і вольові процеси, і увага тощо; 2) організованому керуванні поліграфологом саме комплексними інтегральними метадумками досліджуваного та його усвідомленими знаннями щодо приховування або неприховування ним певних нюансів або цілком конкретного явища, про яке йдеться у відповідному запитанні; 3) нерозривності тандему “досліджуваний-протокол-поліграф-поліграфолог”.

Отже, для цього нам потрібно: 1. Проаналізувати наявні теорії психофізіологічних досліджень за допомогою поліграфу. 2. Розкрити особливості психологічного механізму та закономірностей психофізіологічних досліджень. 3. Теоретично дослідити нюанси сутності психологічного механізму та закономірностей психофізіологічних досліджень. 4. Практично дослідити нюанси сутності психологічного механізму та закономірностей психофізіологічних досліджень.

Аналіз наявних теорій психофізіологічних досліджень за допомогою поліграфу. За час існування поліграфу науковцями неодноразово надавались теоретичні пояснення сутності тих психічних процесів, які відбувались з досліджуваними і які вимірював поліграф. Теорій безліч і всі

вони намагались пояснити психологічне підґрунтя того, що саме вимірює поліграф через окремі психічні особливості людини. Найбільш авторитетними є наступні:

Теорія загрози покарання. Початок проблематиці покладено у працях вченого Анджело Моссо. Суть теорії покарання полягає у тому, що досліджуваний боїться самого процесу тестування на поліграфі. Страх породжує сильні психофізіологічні реакції тоді, коли людина відповідає брехливо, тому що її чекають серйозні наслідки у разі її викриття. Стан, який пов'язаний з переживанням за власну долю, є основоположним при дослідженні. Це відбувається, оскільки за певних обставин істина має згубні наслідки для досліджуваного (штраф, звільнення з роботи, позбавлення волі і т.д.), що активізує симпатичну нервову систему й викликає фізіологічні зміни, які можуть бути зареєстровані й проаналізовані.

Інший вчений Р.Девіс вважав, що психофізіологічна реакція на поліграфі буде наслідком реакції уникнення, яка має малу вірогідність підкріплення. За Девісом, дана реакція асоціюється зі станом невизначеності.

Теорія конфлікту. Дана теорія бере свій виток з праць відомого радянського вченого А.Р. Лурії, який на початку двадцятих років минулого сторіччя узагальнив результати багатьох досліджень. Шляхом вивчення стану афектів у злочинців вчений дійшов висновку, що скоєний злочин, ускладнений необхідністю приховувати стан психічної травми, створює у злочинця гостру афективну напругу. Ця напруга явно перебільшується, адже злочинець знаходиться під страхом розкриття скоєного злочину. І чим складнішим за суттю є скоєний злочин, тим виразнішим є афект й тим більшою є вірогідність розкриття даного злочину. Така напруга є причиною й серйозним фактором у визнанні злочинцем власної провини. Визнання слугує у злочинців засобом уникнути слідів афекту й знайти вихід із умов, які склалися під дією напруження та розрядити афективний тонус, який породжує у злочинця непереборний конфлікт. А визнання може зменшити конфлікт й повернути злочинця до певного ступеня нормального стану. Саме

у цьому є психологічна сутність визнання злочинцем суті скоєного й власної провини у даному стані речей.

Пізніше у 1973 році американські вчені М.Барланд та Д.Раскін допрацювали й узагальнили ідеї Лурії й поклали їх в основу даної теорії конфлікту. Основним постулатом є те, що виразні психофізіологічні зміни відбуваються тоді, коли одночасно активуються тенденції говорити неправдиво й правдиво відносно певного інциденту чи події минулого. Це було підтверджено практично у випадках, коли досліджувані намагалися «обдурити» поліграф, тобто посилювався внутрішньоособистісний конфлікт.

Умовно-рефлекторна теорія. Фундаментом теорії є принципи, які у свій час відкрив вчений І.П. Павлов, якому належить вчення про динамічний стереотип – сталу систему реакцій-відповідей тварини і людини, яка відповідає певній комбінації зовнішніх сигналів (відповідність між певним стимулом і комплексом реакцій). При порушенні стереотипу з'являються ознаки емоцій.

Теорія ґрунтується на тому, що емоційно значимі запитання викликають більшу фізіологічну реакцію з причини того, що вони обумовлені минулим досвідом досліджуваного, його знаннями та переконаністю, що здійснений ним вчинок є кримінальним, і його викриття спричинить негативні наслідки. Суб'єктивне ставлення людини до окремих подій, предметів не з'являється з народженням, а набувається під час соціалізації за рахунок особистого досвіду або досвіду інших.

Теорія активації. Згідно з даною теорією детекція брехні відбувається з причини різної активаційної сили стимулів, які надаються для досліджуваного. Експериментальним підґрунтям даної теорії є поняття “знання винного”, яке ввів в обіг Д.Ліккен у 1959 році. Суть даного поняття полягає у тому, що ознака злочину буде мати значення тільки для винної особи. Дана ознака буде викликати у винного більш сильний орієнтовний рефлекс, ніж інші ознаки, які не пов'язані з певним злочином. Для суб'єктів, які не усвідомлюють себе винними, всі теми рівнозначні й викликають

звичайні орієнтовні рефлекс, які будуть з часом пригнічуватись з кожним повтором стимулу. На нашу думку, дана теорія дуже вузька, адже зводиться до орієнтовного рефлексу, який як відомо з наукових даних, є передумовою уваги, але не є нею. З іншого боку, вона зводиться до сухих когніцій досліджуваних.

Дихотомізаційна теорія. Її автори Г.Бен-Шахар та І.Лібліч емпірично встановили, що психофізіологічна детекція залежить від відносної частоти значущих стимулів у групі, яка надається тестуємому у ході перевірки на поліграфі. Згідно даної теорії особи, які обрали визначений (значущий) стимул, виявляють незалежні процеси звикання до двох класів стимулів, зокрема, нейтральних та значущих.

Автори сподівалися, що розроблені на її основі методичні принципи дозволять надалі розділяти складні послідовності стимулів по групах і, коли визначити закономірності звикання суб'єкта до кожної з груп, можна встановлювати їх суб'єктну значимість. Однак певні протиріччя призупинили подальший розвиток цієї теорії і за твердженням її творців, вимагали подальших досліджень для розуміння механізмів звикання: 1) було встановлено, що значимі стимули, які рідко пред'являлись, викликали більш виражені реакції КГР, ніж нейтральні стимули, які пропонувались в тих же умовах; 2) в ситуації, коли значущі і нейтральні стимули були рівноімовірні, їх поділити психофізіологічним способом було неможливо.

Мотиваційна теорія функціональних систем. Автором даної теорії є В.А. Варламов. Автор переконаний, що рівень мотивації є визначальним у створенні емоційної напруги при проведенні поліграфічних досліджень. Суть цієї теорії полягає в тому, що потреба людини тісно пов'язана з мотивацією, під якою розуміється система спонукальних причин людської поведінки, теоретичної і практичної діяльності. Такими спонукальними причинами можуть бути почуття, емоції та ідеї, в яких відображені інтереси і потреби особистості. Оскільки в основі рівня мотивації знаходиться соціальна значущість досконалого проступку, наприклад, можлива міра покарання, яка,

у свою чергу, залежить від індивідуальних особливостей особи, у тому числі і його функціонального стану. Емоційна напруга В.А. Варламовим описується через рівень мотивації, функціональний стан організму досліджуваного і індивідуальні особливості його нервової системи.

Теорії Р. Хеслгрейва. Теорії канадського дослідника щодо пояснення психічного напруження під час брехні полягають у наступному:

- теорія кількості інформації визначає, що більш високе напруження під час брехні відбувається тому, що більше інформації (правдивої чи неправдивої) викликає до себе увагу й тим самим активується;
- теорія повертання утруднень констатує, що неправдива інформація є більш складною для повернення, ніж правдива, що викликає збудження;
- теорія новизни визначає, що збільшення психічного збудження відбувається з причини нової асоціації незвично-неправдивої відповіді щодо запитання.

Орієнтаційна теорія запропонована М. Клейнером. Польськими вченими на її основі розроблена концепція виявлення слідів пам'яті, що є важливою складовою для дослідження ідеальних слідів відображення.

Теорія цілеспрямованого тестування пам'яті. Дану теорію розробив Ю.І. Холодний. За цією теорією, фундаментальною психічною функцією, яка піддається вивченню психофізіологічним методом поліграфної діагностики, є пам'ять. В ході тестування на поліграфі образи подій або явищ, які зберігаються у пам'яті людини, актуалізуються поліграфологом і далі виявляються зареєстрованими у вигляді фізіологічних реакцій відповідь на спеціально підібрані і згруповані стимули.

Інформаційна теорія. Ця теорія, яка була запропонована академіком П.В. Симоновим у 1965 році, надає опис інформаційних механізмів, які визначають у ході поліграфного тестування величину емоційних реакцій людини, яка проходить поліграф. Ця величина емоційних реакцій залежить, в основному, від трьох чинників: 1) потреби у здійсненні якої-небудь дії або

вчинку, зміні соціального положення (наприклад, уникнути кримінальної відповідальності); 2) інформації, яка необхідна для того, щоб уникнути відповідальності за скоєне; 3) наявності інформації про реальну подію.

Відповідно до інформаційної теорії, міра емоційної напруги у досліджуваного буде тим більшою, чим сильнішою буде потреба уникнути викриття і чим менше у нього буде відомостей про те, як цього досягти (наявність дефіциту необхідної інформації).

Певною мірою теорія П.В. Симонова розкриває механізми диференційованого вегетативного реагування в процесі поліграфної перевірки, але і вона не пояснює усіх нюансів, спостережуваних під час поліграфного опитування, наприклад, поява реакцій на свідомо значимі стимули у осіб повністю обізнаних про суть перевірки на поліграфі. Тобто у ситуаціях відсутності дефіциту необхідної інформації, коли не має умов експерименту або сильної потреби уникнути невдачі.

На думку мексиканського поліграфолога Рудольфо Прадо Пелайя за найбільш сучасним підходом основою тлумачення суті, яку вимірює поліграф, вбачають увагу. Питання зв'язку уваги й фізіологічних процесів можна знайти ще у працях Лурія А.Р., де він показував залежність певних змін у лімбічній ділянці (гіпокамп, міндаліна) й фізіологічних змін або їх відсутності у плетизмографі та енцефалограммі. Вчений також вказував на важливу роль лобних ділянок мозку і їх зв'язок з довільністю уваги [57, с. 267-270]. Звісно, не буде перебільшенням, коли ми скажемо, що будь-який психічний процес неможливий без уваги. Недарма К.Ушинський називав її єдиними дверима, через які надходить інформація із зовнішнього світу в нашу свідомість. Деякі вчені порівнюють нашу увагу з фільтром, який вибірково пропускає сигнали у мозок. Інформація, яка не пройшла через фільтр, зникає безслідно [58, с. 161; 59, с. 369].

Отже, за час використання поліграфу виникла ціла низка теорій, кожна з яких по-своєму намагалась тлумачити суть того, що є основою виміру поліграфічних досліджень. Проте, все таки жодна з них не дає комплексного

підходу до тлумачення суті явища під назвою “поліграф”. Адже вищевказані теорії тлумачили суть поліграфічних досліджень або через когнітивну, або через емоційну, або мотиваційну сферу. Ми ж спробуємо знайти те саме комплексне підґрунтя, яке і буде вихідним й базисним у процесі тлумачення нюансів психофізіологічних досліджень за допомогою поліграфа.

Особливості психологічного механізму та закономірностей психофізіологічних досліджень. Історія цивілізації просякнута духом постійних пошуків істини. Поняття “істина” поєднано з поняттями “правда” та “щирість”. Для поліграфолога це досить актуальні поняття. Істина — це адекватна інформація про об’єкт (ним може бути і сам суб’єкт), яка отримана завдяки його чуттєвому чи інтелектуальному осягненню або завдяки свідченню (повідомленню про нього). Найхарактернішою ознакою цієї інформації є її достовірність.

У науці психічні процеси прийнято розглядати через призму поняття “відображення”. Відображення на рівні людини — складне, багатовекторне, багаторівневе явище і як “конкретна одиниця” може містити в собі різні компоненти: суб’єктивне чи об’єктивне, знання чи оцінку, раціональне чи аферентне, образне чи безобразне, гомо- чи ізоморфне тощо. Все це є надбанням свідомості, все це містить інформацію, різноманітну за змістом, способом одержання, збереження та передачі.

Правильно задане запитання надасть нам можливість побудувати низку умовиводів й у подальшому перевірити їх.

Що люди приховують на поліграфі? Певну конкретну інформацію. З цього і потрібно виходити у нашому пошуку. Інформація (від латинської *informatio* — повідомлення, обізнаність) як поняття має подвійне трактування: а) як властивість усієї матерії (атрибутивна точка зору); б) функціональне явище, що органічно пов’язано з управлінням, і, відповідно, властиве лише системам управління живої природи, людей, суспільства, психофізіологічного дослідження тощо.

Інформація у людей взагалі й тих, хто проходить тестування на поліграфі зокрема, тісно пов'язана зі свідомістю й свідомою думкою. Свідомість — це насамперед знання. Без знання свідомості не існує. Ось чому у сучасній науці більшість дослідників вказують на важливу роль пізнавальної (когнітивної), емоційної та мотиваційно-вольової форм діяльності свідомості. Логічна структура когнітивної діяльності людини складається із чуттєво-сенситивного, абстрактно-мисленевого та інтуїтивного рівнів. На цих рівнях виникають чуттєві образи й понятійні структури, які становлять предметно-змістовну основу мислення. До пізнавальних здатностей людини належить також увага та пам'ять. Але у пізнавальній сфері свідомості провідна роль належить понятійному мисленню. Саме воно забезпечує певній діяльності людини предметний, усвідомлений характер.

Емоційна сфера свідомості — складне й багаторівневе явище. Емоції — це певний вид відображення й ставлення до дійсності у вигляді задоволення чи незадоволення нею. За Ізард, емоція — це складний процес, що має нейрофізіологічний, нервово-м'язовий і феноменологічний аспекти (перший виявляється в електричній активності нервової системи (кори, гіпоталамуса, лімбічної системи); другий — у мімічній діяльності, вторинно-пантомімічних, вісцерально-ендокринних, іноді голосових реакціях; третій — як переживання, що має безпосередню значущість).

Емоції впливають на роботу фізіологічних систем організму. Відомо, що емоційне напруження супроводжується збільшенням обсягу вегетативних зрушень, посиленням частоти серцевого ритму, підвищенням тиску, викидом у кровоносну систему гормонів тощо. Як було сказано вище, за *інформаційною теорією емоцій* П.В. Сімонова, емоція — це відображення відношення між величиною потреби та ймовірністю її задоволення в даний момент [60, с. 18; 61].

Мотиваційно-вольова сфера свідомості складається з мотивів, інтересів, потреб суб'єкта в єдності зі здібностями у досягненні цілей.

Важливою складовою свідомості є самосвідомість, яка орієнтована на аналіз, усвідомлення, цілісну оцінку людиною власних знань, інтересів, ідеалів, мотивів поведінки дій, моральних властивостей, думок тощо.

Психофізіологічні дослідження — це специфічні та особливі дослідження. До суті брехні взагалі й суті її вимірів зокрема з одного боку потрібно підходити нестандартно, з іншого — комплексно й метафізично, щоб уникнути однобічності й досягти узагальненості та інтегральності.

На нашу думку ті теорії щодо пояснення механізму роботи поліграфу, які існують на даний час, однобічно підходили до виявлення суті тих базисних нюансів, які вимірює поліграф. До суті брехні раніше, в основному, підходили або через пояснення емоцій, афектів, волі, які супроводжують процес обману, або через когнітивні процеси, зокрема, увагу, пам'ять тощо, які також залучені у процесі приховання інформації на поліграфі.

Ми вважаємо, що людина, яка приходить на поліграф, — це не розділена на окремі фізичні і психічні частини істота. Навпаки, це цілісна сутність, до якої потрібно підходити через призму поняття “системи”, “системності”, “комплексу”, “комплексності”, “інтегралу”, “інтегральності” тощо. Всі вище вказані нюанси психічного, а також фізичного поєднані та взаємозалежні. Згідно вчення Вернадського про “системи” зміна одного елементу системи буде викликати зміни й в усій системі. Тут важливо пам'ятати про діяльнісний принцип — психіка змінюється у діяльності, а отже фізіологія теж буде змінюватись у діяльності. Однією з таких діяльностей є організоване за спеціальним протоколом тестування.

При тестуваннях на поліграфі поліграфолог за допомогою спеціальних методик та методів впливає на певні специфічні особливості психіки досліджуваного. За допомогою спеціально підібраних запитань поліграфолог системно впливає не тільки на когнітивну, а й на емоційну та мотиваційно-вольову сфери певної людини, яка проходить поліграфне дослідження. Ми, поліграфологи, якщо узагальнити, взагалі впливаємо на комплексні інтегральні думки тестуємих. Адже вихідним принципом поліграфного

дослідження є те, що психічно здорова людина сама себе не може обманути. Кого завгодно, але тільки не себе. Коли людина знає, що вона обманює, й усвідомлює цей нюанс спотворення об'єктивної та суб'єктивної дійсності, саме ці знання і усвідомлення викликають психофізіологічні зміни в організмі даної людини. При цьому дані знання об'єднуються в метазнання або “надзнання” чи “інтегральну думку”. Адже знання у людини не існує само по собі. Вченими, зокрема, нейропсихологами та психофізіологами, давно доказано, що у мозоку локалізація вищих психічних функцій та процесів умовна й розкинута по всій “сірій та білій речовині”, в обидвох півкулях, хоча певна диференціація все таки існує. Самі півкулі також поєднані й найбільше їх з'єднання — це мозольне тіло. Тому знання тісно пов'язані і з емоціями, і з мотивами, і з волею, і з увагою тощо. По суті це вже не просто знання — це метазнання, знання над знаннями або “інтегральна, комплексна думка”, яка переходить з психічного на рівень духовного відображення.

Отже, одним із системних понять є “інтегральна комплексна думка”. За Вікіпедією: “*думка* — багатозначний термін, який, залежно від контексту, може означати і те, що з'явилося внаслідок міркування, тобто продукт мислення, і припущення, і передбачення, і намір, і задум, і суспільну, загальну думку, як *результат суспільної свідомості*, і знання в якій-небудь галузі тощо”.

Ми будемо розуміти під цим терміном наступне. Комплексна системна інтегральна думка — включає у себе і енграми пам'яті, і процес уваги до них взагалі й запитань зокрема, і мислення, для переробки суті запитання, і емоції, які продукуються особистістю свідомо або виникають у процесі тестування стосовно окремих нюансів явища, відносно якого створюється думка, і вольові процеси, які пронизують певні психічні процеси, зокрема, увагу, яка є мимовільною, довільною та післядовільною, і певні мотиви тощо. У комплексній інтегральній метадумці переплетено все психічне життя конкретної особистості, яка проходить поліграф.

Відповідно тут необхідним є системний підхід. Як відомо з валеологічної піраміди, базисом, або її низиною, виступає фізичне, посередині піраміди стоїть психічне, а на вершині — духовне, про яке теж варто пам'ятати. Про духовну складову, куди ми й будемо відносити метадумки, чомусь раніше не згадували. А духовна складова — це частина людини.

У валеологічній піраміді діють два закони. Перший — гармонія частини (кожний рівень гармонійний й самодостатній). Другий — закон ієрархії (верхні керують нижчими та впливають на них більше, ніж нижні на верхніх). Відповідно, змінюємо ми один елемент системи — метаінтегральну думку. Або досліджуваний сам її змінює під нашим впливом на процес тестування завдяки спеціально підібраним й погодженим запитанням й мотивації на щирість. І як наслідок у його тілі на фізичному рівні теж завжди відбуватимуться зміни. Вони можуть бути маленькими, можуть бути великими, але вони є і будуть. Цей нюанс був покладений в основу науки психосоматики. Є і зворотній зв'язок — змінюємо фізичне, а у душі, тобто на психічному й духовному рівні теж будуть відбуватися зміни (наприклад, на поліграфі ми можемо спостерігати графічно протидію — як фізичний рух змінює показники психічного).

Тому дуже важливо підкреслювати досліджуваному під час тесту, що ми працюємо одночасно і з його комплексними, інтегральними думками, і з його тілом. Тіло має бути нерухомим, зайві думки мають бути усунені, увага, як потік енергії свідомості в одному конкретному напрямку, має бути спрямована тільки на запитання поліграфолога, а для поліпшеної її концентрації потрібно дивитись перед собою на окрему точку. Й основне — бути чесним. Якщо порушити цю системну тріаду (чесність в інтегральних думках, дотримання інструкцій, сконцентрованість уваги зокрема й свідомості взагалі на кожному слові запитання), то людина тест не пройде з причини відсутності співпраці з поліграфологом. Адже випадання одного елементу системи, призведе до зміни всієї системи й причому у негативну

сторону. І поєднуючим елементом всього цього психофізіологічного процесу виступає комплексна свідомі інтегральна думка досліджуваного, на яку певним опосередкованим спрямовуючим чином і впливає поліграфолог. Це — нерозривний тенде́м.

Практичне дослідження сутності психологічного механізму та закономірностей психофізіологічних тестів на поліграфі. Методика дослідження. Для отримання різнобічних відомостей щодо дослідження співвідношення інтегральної комплексної метадумки досліджуваних та їх реакцій ми підібрали оптимальний комплекс методів — методику дослідження. Першим методом нашого дослідження було *тестування*, яке проводилось за допомогою тестів на поліграфі. Для досягнення мети нашого дослідження ми використовували такі тестові методики, як стимуляційно-ознайомчий тест ACQT, AFMGQT, УТАН. Як додатковий інструментарій ми використовували “Тест мовчазних запитань”. Дані тести ми проводили тільки з домовленою брехнею, адже саме за допомогою неї після чартів можна отримати зворотний зв'язок від досліджуваних стосовно того, що вони відчували, про що думали, що усвідомлювали, для чого обманювали тощо. Другим методом нашого дослідження було *спостереження*. Спостерігали ми за якістю тесту й засвоєнням досліджуваними рекомендацій щодо його ефективного проведення. Також ми спостерігали реакції на поліграфі в усіх його каналах. Третім методом нашого дослідження була *бесіда*, за допомогою якої ми отримували зворотний зв'язок щодо наявних основних компонентів інтегральної комплексної думки під час обману на контрольні запитання домовленої брехні. Четвертим методом нашого дослідження був констатувальний *експеримент*, в який увійшли власне всі три попередніх методи, а також обробка даних, їх узагальнення, кореляція та інтерпретація.

Аналіз та інтерпретація результатів констатувального експерименту. Для зручності й наглядності розрахунків дані заносили у таблиці 1-4. В таблиці 1 ми розмістили аналіз та інтерпретацію тестових методик. Прояви обману у кожному психічному процесі, який констатували

досліджувані, ми відмічали “+”. Відсутність констатацій відмічали “-”. Кожний “+” ми приймали за “1”, кожний “-” приймали за “0”. Аналогічно відмічали прояви інтегральної думки у кожному каналі поліграфу. Отже, у кількісному вияві дані прояви можуть набирати бали від 0 до 5 або від 0 до 100%. Ці дані по кожному досліджуваному ми об'єднали у таблицю 2. Потім розраховували лінійну кореляцію (коефіцієнт лінійної кореляції (r)) між узагальненими даними прояву обману в інтегральній думці та загального прояву у каналах поліграфа, а для зручності розрахунку проміжкові дані заносились у таблицю 3.

З розрахунків ми побачили, що два показники лінійної кореляції (коефіцієнт лінійної кореляції (r)) між узагальненими даними інтегральної думки та загального прояву у каналах 0.726741063 або 0.732895507 вказують на їх дуже тісний зв'язок, адже обидва коефіцієнти більше 0.7. Тобто узагальнена інтегральна думка та її зміна тісно впливає на зміни у каналах поліграфу.

Рангова кореляція (коефіцієнт рангової кореляції Спірмена (r_s)) між узагальненими даними інтегральної думки та загального прояву у каналах звичайна — 0.699582173. Тобто даний показник вище ніж середній й менший, ніж тісний й знаходиться у межах від 0.5 до 0.7, що також підтверджує прямий звичайний вплив інтегральної комплексної прихованої думки на зміну показників поліграфу. Чим сильніша інтегральна комплексна прихована думка, чим сильніша її зміна за усіма чи хоча б за одним компонентом, чим сильніша зміна її складових, тим сильнішими є зміни у каналах вимірювання поліграфу, який фактично фіксує у закодованому психофізіологічному виді приховану думку тестуємих.

Точність виміру (Т) дорівнює граничній помилці (П), тобто $T_d = P_d = 16.19469914898717$, а $T_k = P_k = 10,52429071244233$.

Відносні помилки у відсотках: $m_d(\text{від}) = 27.79808179072597\%$; $m_k(\text{від}) = 36,98573436106951\%$.

Тобто, величина помилки досить велика, що, в принципі, і зрозуміло, адже розмір самої вибірки є не досить великій й кількість методик для аналізу була обмежена. Тому дане дослідження є **перспективним**, адже дає можливість по-новому поглянути на проблематику теорії і практики психофізіологічних досліджень й продовжувати наукові пошуки.

Головні висновки. За час використання поліграфу існувала ціла низка теорій, кожна з яких по-своєму намагались тлумачити суть того, що є основою виміру поліграфу. На нашу думку жодна з них не дала комплексного підходу до тлумачення суті явища, яке вимірюється при психофізіологічних дослідженнях.

Ми вважаємо, що досліджуваний на поліграфі — це не розділена на окремі фізичні і психічні частини істота, а цілісна сутність, до якої потрібно підходити через призму поняття “системи”, “системності”, “комплексу”, “комплексності”, “інтегралу”, “інтегральності” тощо. Всі нюанси психічного, фізичного та духовного поєднані та взаємозалежні, тому зміна одного елементу системи буде викликати зміни у всій системі.

За допомогою спеціально підібраних запитань поліграфолог системно впливає не тільки на когнітивну, а й на емоційну та мотиваційно-вольову сфери певної людини, яка проходить поліграфне дослідження. Поліграфологи впливають саме на комплексні інтегральні метадумки досліджуваних. Адже вихідним принципом поліграфу є те, що психічно здорова людина сама себе не може обманути. Коли людина знає, що вона обманює, й усвідомлює цей нюанс спотворення об'єктивної та суб'єктивної дійсності, саме ці знання та усвідомлення викликають психофізіологічні зміни в організмі даної людини. При цьому дані знання об'єднуються в метазнання або “інтегральну думку”. Адже знання у людини не існує само по собі. Знання тісно пов'язані і з емоціями, і з мотивами, і з волею, і з увагою тощо. По суті це вже не просто знання — це метазнання або “інтегральна, комплексна думка”.

Комплексна системна інтегральна думка — включає у себе і енграми пам'яті, і процес уваги до них взагалі й запитань зокрема, і мислення, для переробки суті запитання, і емоції, які продукуються особистістю свідомо або виникаються у процесі тестування стосовно окремих нюансів явища, відносно якого створюється думка, і вольові процеси, які пронизують певні психічні процеси, зокрема, увагу, і певні мотиви тощо. У комплексній інтегральній метадумці переплетено все психічне життя конкретної особистості, яка проходить поліграф.

Поліграфолог керує інтегральними думками досліджуваного. Поліграфолог впливає на комплексні метадумки досліджуваного. Поліграфолог змінює метадумки досліджуваного завдяки протоколу дослідження. Коли ми змінюємо одне, змінюється і інше, зокрема, фізіологія.

Для отримання різнобічних відомостей щодо дослідження ми підібрали оптимальний комплекс методів – методику дослідження, до якої увійшло тестування, бесіда, спостереження та констатувальний експеримент.

Первинна статистична обробка даних вказала нам на достовірність результатів й на те, що статистичні ряди інтегральної думки та прояву у каналах є рівномірними – тобто на можливість проведення вторинної статистичної обробки: два показники лінійної кореляції (коефіцієнт лінійної кореляції (r)) між узагальненими даними інтегральної думки та загального прояву у каналах 0.726741063 або 0.732895507 вказали нам на їх дуже тісний зв'язок, адже обидва коефіцієнти більше 0.7. Тобто узагальнена інтегральна думка та її зміна тісно впливає на психофізіологічні зміни, які замірюються у каналах поліграфу.

Рангова кореляція (коефіцієнт рангової кореляції Спірмена (r_s)) між узагальненими даними інтегральної думки та загального прояву у каналах звичайна — 0.699582173. Тобто даний показник вище ніж середній й менший й знаходився у межах від 0.5 до 0.7, що також підтверджує прямий звичайний вплив інтегральної комплексної прихованої думки на зміну показників поліграфу. Чим сильніша інтегральна комплексна прихована думка, чим

сильніша її зміна за усіма чи хоча б за одним компонентом, чим сильніша зміна її складових, тим сильнішими є зміни у каналах вимірювання поліграфу, який фактично фіксує у закодованому психофізіологічному виді приховану думку досліджуваних.

Таким чином, було теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено сутність психологічного механізму та закономірностей психофізіологічних досліджень. Ми знайшли підтвердження, що сутність психологічного механізму та закономірностей психофізіологічних досліджень полягає у наступному: 1) сукупному фіксуванні поліграфом процесу психофізіологічних змін відносно саме певної комплексної інтегральної метадумки досліджуваного, у яку входить і усвідомлене знання про певний факт приховування або неприховування ним нюансів конкретного явища, про яке йдеться у запитанні, і емоція відносно даного факту, й мотив щодо приховування або неприховування, і вольові процеси, і увага тощо; 2) організованому керуванні поліграфологом саме комплексними інтегральними метадумками досліджуваного та його усвідомленими знаннями щодо приховування або неприховування ним певних нюансів або цілком конкретного явища, про яке йдеться у конкретному запитанні.

3.2. Апробація проведення СПФД з використанням поліграфа з метою виявлення причетності до здійснення фінансових злочинів

З метою апробації результатів дослідження та визначення валідності та ефективності СПФД з використанням поліграфу нами було проведено низку практичних перевірок осіб, що підозрювались у скоєнні фінансових злочинів. Нижче наводимо матеріали реальних практичних кейсів. Задля забезпечення вимог конфіденційності дати проведення, імена досліджуваних осіб та назви підприємств приховані.

В И С Н О В О К

за результатами дослідження з використанням поліграфа

м.Київ

(дата проведення)

*Особа, щодо якої XXX, (дата народження)
проводилося дослідження:*

Замовник дослідження: Замовник

Ціль дослідження: Причетність до викрадення грошей компанії.

*Поліграфолог
(кваліфікаційні
документи):* Башта Іван Іванович, член ГО «Всеукраїнська
асоціація поліграфологів», спеціаліст -
поліграфолог, свідоцтво про підвищення
кваліфікації по програмі «Психофізіологічні
методи дослідження та експертизи із
застосуванням поліграфа», видане Одеським
національним університетом ім.І.Мечникова
№12СПВ133462 .

*Інструменти, які
використовувалися при
проведенні дослідження
(технічна документація):* Комп'ютерний поліграф «Рубикон» № П01-
00341
Сертифікат відповідності ТУ У №26.2-
2356813818-001:2015
Висновок державної санітарно-епідеміологічної
експертизи №05.03.02-04/18587 от 30.04.15

*Методика, яка
використовувалась під час
проведення дослідження:* «Методика проведення психофізіологічних
досліджень із застосуванням поліграфа»,
затверджена Всеукраїнською асоціацією
поліграфологів (Київ, 2015)

Розділ 1. Питання, поставлені для дослідження

На дослідження Замовником поставлено питання:

Причетність ХХХ до викрадення грошей із сейфу компанії.

Розділ 2. Загальні питання організації і проведення дослідження

ХХХ. добровільно виявила своє бажання пройти дослідження і власноручно підписала заяву про добровільну згоду на проведення дослідження із застосуванням комп'ютерного поліграфа.

ХХХ. заявила, що вільно володіє російською та українською мовою, дослідження проводилося українською мовою.

Розділ 3. Дослідження: мета, об'єкт і предмет.

Метою дослідження є перевірка достовірності інформації, що повідомляється досліджуваним. Об'єкт дослідження - пам'ять досліджуваного. Предмет психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа (далі по тексту ПФДП) - визначення ступеня семантичної значущості стимулів для досліджуваного, тобто рівня несвідомого реагування на питання, зазначені в розділі 1, в результаті розуміння досліджуваним їх змісту.

Загальновизнаною в спеціальній області знань науковою основою дослідження є те, що все, що відбулося з людиною в житті, зберігається в його пам'яті. При цьому, ніхто, включаючи саму людини, пам'ять якої досліджується, не в змозі керувати своєю пам'яттю як результатом відображення і закріплення на нейрохімічному рівні подразників, якими виступають конкретні події. При цьому, психологічне реагування на будь-якого роду подразники рефлексивно і синхронно проявляється також на фізіологічному рівні (т.зв. "психофізіологічний феномен").

Спеціальні методи ПФДП дозволяють об'єктивно фіксувати фізіологічні реакції людини у відповідь на питання (стимули), які

автоматично (крім волі людини) активують спогади, сформовані в період фіксації події в довготривалій пам'яті людини.

Результат такого стимулювання спогадів об'єктивно фіксується відповідними датчиками поліграфа.

З урахуванням інформації, отриманої від замовника, були складені індивідуальні запитальники (тести) для проведення ПФДП. До початку процедури ПФДП з досліджуваною, була проведена передтестова бесіда. В ході передтестової бесіди були роз'яснені правила і порядок проведення ПФДП. Досліджувана дала пояснення на питанням, що стосуються тематики дослідження.

Результати пред'явлення системи питань (блоків питань, тестів) показали, що:

- а) за умови пред'явлення завідомо значущих питань (запитань "явної брехні") у досліджуваного стійко виникали виражені фізіологічні реакції, які спостерігалися також при приховуванні ним інформації;
- б) за допомогою встановленої індивідуальної специфіки реагування у досліджуваній можливо було виявити суб'єктивно значущу для неї інформацію (в тому числі і у випадках, коли вона спробувала приховати таку інформацію).
- в) інтегральна оцінка достовірності індивідуальної специфіки реагування досліджуваної, розрахована за допомогою комп'ютерного поліграфа, ймовірності достовірного виділення реакції на "значимий" (перевірки) питання знаходиться в діапазоні від 75% до 97%.
- г) динаміка змін фізіологічних параметрів, використаних для виділення індивідуальної специфіки реагування досліджуваної, стійко зберігалася протягом усього процесу ПФДП.

Розділ 4. Хід дослідження

1. На початку ПФДП ХХХ перебувала у стані збудження нервової системи.

2. В ході ПФДП досліджуваний ХХХ були задані значущі (перевірочні) питання, на які отримані відповіді і зареєстровані відповідні фізіологічні реакції.

Примітка: питання, на які були отримані фізіологічні реакції, що супроводжувалися механічними або звуковими артефактами, і питання, які не мають відношення безпосередньо до даного дослідження, не вказуються.

3. Фізіологічні реакції, зареєстровані в ході ПФДП, були піддані експертному і апаратно-програмному аналізу. Висновки за результатами аналізу наводяться в Розділі 5 цього Висновку.

4. Після проведення ПФДП ХХХ проявила інтерес до результатів дослідження. Давала коментарі на окремі питання дослідження.

Розділ 5. ВИСНОВКИ

За результатами проведеного ПФДП, на підставі отриманих фізіологічних реакцій з високим ступенем вірогідності можна зробити наступні висновки:

1. Підчас проведенні ПФДП ХХХ була схвильована.
2. Рівень збудження нервової системи був у межах норми (показання КС від 251 - 417 кОм).

На поставлені Замовником питання ХХХ були надані наступні відповіді:

ШКІДЛИВІ ЗВИЧКИ

Іванова І.В. підтверджує:

На питання: Ви вживаєте енергетики? - отримана відповідь «Ні» (правдива реакція)

На питання: У Вас були проблеми, пов'язані із алкоголем? - отримана відповідь «Ні» (правдива реакція)

На питання: Ви вживаєте спиртні напої частині ніж два рази на тиждень? - отримана відповідь «Ні» (правдива реакція)

На питання: Ви граєте в азартні ігри на гроші? - отримана відповідь «Ні» (правдива реакція)

На питання: Ви коли-небудь хоча б раз проводили ніч за комп'ютерною грою? - отримана відповідь «Ні» (правдива реакція)

Іванова І.В. приховує:

На питання: Ви коли-небудь курили "травку"? - отримана відповідь «Ні» (брехлива реакція)

КРАДІЖКА ГРОШЕЙ ІЗ СЕЙФУ

XXX підтверджує:

На питання: Скажіть, коли всі пішли із офісу 23.02.2022 Ви залишалися на робочому місці? - отримана відповідь «Ні» (правдива реакція)

На питання: Ви знаєте що зникли гроші із сейфу в кабінеті? - отримана відповідь «Так» (правдива реакція)

На питання: Скажіть, хтось планував, як поцупити гроші із малого сейфа на роботі? - отримана відповідь «Не знаю» (правдива реакція)

На питання: Скажіть, Ви планували, як поцупити гроші із малого сейфа на роботі? - отримана відповідь «Ні» (правдива реакція)

На питання: Скажіть, хтось із кимось домовлялися взяти гроші із сейфа? - отримана відповідь «Не знаю» (правдива реакція)

На питання: Скажіть, Ви із кимось домовлялися взяти гроші із сейфа? - отримана відповідь «Ні» (правдива реакція)

На питання: Скажіть, Ви знаєте де лежить ключ від маленького сейфу? - отримана відповідь «Ні» (правдива реакція)

На питання: Скажіть, Ви знаєте що в маленькому сейфі лежали гроші компанії? - отримана відповідь «Ні» (правдива реакція)

На питання: Скажіть, хтось міг взяв гроші компанії із маленького сейфа? - отримана відповідь «Не знаю» (правдива реакція)

На питання: Скажіть, із маленького сейфа компанії гроші взяли Ви? - отримана відповідь «Ні» (правдива реакція)

На питання: Скажіть правду, хтось на передодні війни гроші із сейфа компанії поцупив? - отримана відповідь «Не знаю» (правдива реакція)

На питання: Скажіть правду, на передодні війни гроші із сейфа компанії поцупили Ви? - отримана відповідь «Ні» (правдива реакція)

На питання: Скажіть, 23.02.2022 хтось із офісу компанії поцуплені гроші виносив? - отримана відповідь «Не знаю» (правдива реакція)

На питання: Скажіть, 23.02.2022 із офісу компанії поцуплені гроші виносили Ви? - отримана відповідь «Ні» (правдива реакція)

На питання: Скажіть, Ви знаєте де ключі від великого сейфу у Вашому кабінеті? – отримана відповідь «Так» (правдива реакція)

На питання: Скажіть, Ви особисто відкривали перед війною великий сейф у Вашому кабінеті? - отримана відповідь «Так» (правдива реакція)

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ

XXX підтверджує:

На питання: Скажіть, Ви коли-небудь брали для себе гроші із чужого сейфу? - отримана відповідь «Ні» (правдива реакція)

На питання: Скажіть, Ви коли-небудь цупили гроші на роботі? - отримана відповідь «Ні» (правдива реакція)

На питання: Скажіть, у Вас коли-небудь виникало бажання вкрати гроші? - отримана відповідь «Ні» (правдива реакція)

На питання: Скажіть, у Вас є борги? - отримана відповідь «Ні» (правдива реакція)

На питання: Скажіть, якщо б Вас не впіймали Ви б поцупили гроші? - отримана відповідь «Ні» (правдива реакція)

XXX приховує:

На питання: Скажіть, Вам потрібні зараз велика сума грошей? - отримана відповідь «Ні» (брехлива реакція)

По реакціям на поставлені питання можна зробити висновок, що з вірогідністю 93.1 % ХХХ не причетна до викрадення грошей із сейфу.

Результати ПФДП носять імовірний характер в оцінці причетності / непричетності досліджуваної особи до конкретного діяння.

Результати дослідження із застосуванням поліграфа доводяться до відома Замовника, який самостійно прийме рішення про доцільність використання представленої інформації.

Експерт-поліграфолог

І.І. Башта

ДОВІДКА

за результатами опитування із застосуванням спеціального технічного пристрою – комп'ютерного поліграфа

(дата проведення)

*Особа, щодо якої проводилось УУУ
дослідження:*

Експерт-поліграфолог:

Башта Іван Іванович

Обладнання,
використовувалося
при проведенні опитування:

що **Комп'ютерний поліграф «BARIER»**,
при

Методика, яка використовувалася
при проведенні опитування:

«Метод взаємних виключень», Асоціація
судових експертів МВВ-Експертиза,
Пошуковий Метод Варламова-Ніколаєва

На вирішення опитування із застосуванням спеціального технічного пристрою – комп'ютерного поліграфа поставлені наступні питання:

Чи виявляються в ході опитування із застосуванням спеціального технічного пристрою – комп'ютерного поліграфа у **респондента**

психофізіологічні реакції на запитання щодо вчинення фінансових зловживань, протиправних дій на роботі, тощо.

Респондент надав згоду на проведення опитування із застосуванням спеціального технічного пристрою – комп'ютерного поліграфа.

Опитування проводилося українською мовою.

Хід дослідження

Перед початком опитування **респондент** перебував у спокійному стані.

Респондент не маніпулював оціночними категоріями та фактами з метою формування суб'єктивного відношення експерта-поліграфолога до нього та до запитань, які досліджуються.

В ході опитування поведінка **респондента** не змінювалася.

Респондент не порушував правила проведення опитування із застосуванням спеціального технічного пристрою – комп'ютерного поліграфа.

Усі значимі запитання були зрозумілими. Претензій та зауважень не надходило.

Фізіологічні реакції, зареєстровані в ході опитування, були піддані експертному та апаратно-програмному аналізу.

ВИСНОВКИ

Враховуючи надану інформацію замовником та відповідно до інформації, яку було надано від респондента, було проведено співбесіду. Враховуючи отримані пояснення, було складено індивідуальні тестові опитувальники.

I. Чи всі грошові кошти отримані Вами на робочому місці відображено у обліку підприємства?

Отримано від УУУ пояснення: «Не всі, за мінусом грошей для укладчика. Наприклад була сформована накладна на 30 тис. грн. З 30 тис. грн. в касу зайшло 28 тис.грн., а 2 тис.грн. пішло укладчику, тобто я, бухгалтер, змінила накладну на 28 тис.грн. і 2 тис віддала менеджеру чи директору для укладчика.

Щоб отримати відповідь на це питання, було поставлено наступні значимі запитання та зафіксовано психофізіологічні реакції:

- 1. З метою власної вигоди якісь фінансові махінації в компанії «N» ви робили?** – отримана відповідь “НІ” – проте зафіксовано психофізіологічні реакції, емоційне збудження та виражена мозкова діяльність при відповіді на запитання (може свідчити про приховування інформації та надання недостовірної відповіді);

II. Чи привласнювали ви кошти які належать підприємству?

- 2. Хоч раз гроші з каси компанії які вам не належали ви собі привласнили?** – отримана відповідь “НІ” – проте зафіксовано психофізіологічні реакції, емоційне збудження та виражена мозкова діяльність при відповіді на запитання (може свідчити про приховування інформації та надання недостовірної відповіді);

III. Чи відомі Вам випадки безпідставної видачі коштів із каси підприємства працівникам підприємства або третім особам (укладчикам), постачальникам?

Отримано від УУУ пояснення: «з каси гроші видаються по розхідним касовим ордерам та іншим документам, але буває, що з каси видаються

гроші без розхідного касового ордера, наприклад, коли не було світла. Якщо гроші з каси видавалися без розхідного касового ордера, то потім з системи видруковувався необхідний документ. Без документів, тобто без якоїсь конкретної підстави з каси можуть видаватися гроші під звіт працівникам фірми – директору, менеджеру на закупки... В обліку підприємства вони відображаються як гроші під звіт. Після закупки працівники приносять чеки, якщо такі є. На що насправді йдуть кошти, які б, наприклад, мали йти укладчику – мені точно не відомо».

- 3. Хоч раз було таке, що гроші з каси компанії видавалися, а документи на них так і не видруковувалися? – отримана відповідь “НІ” –** проте зафіксовано психофізіологічні реакції, емоційне збудження та виражена мозкова діяльність при відповіді на запитання (може свідчити про приховування інформації та надання недостовірної відповіді);

IV. Чи змінювали ви вартість продукції в програмі задля власної фінансової вигоди?

- 4. Чи змінювали ви вартість продукції в програмі задля власної фінансової вигоди? – отримана відповідь «НІ» -** не зафіксовано виражених психофізіологічних реакцій та емоційного збудження при відповіді на запитання (свідчить про підтвердження інформації та надання достовірної відповіді);
- 5. Чи отримували ви грошову винагороду за зміну вартості продукції в програмі від директора? – отримана відповідь «НІ» -** не зафіксовано виражених психофізіологічних реакцій та емоційного збудження при відповіді на запитання (свідчить про підтвердження інформації та надання достовірної відповіді);
- 6. Чи отримували ви грошову винагороду за зміну вартості продукції в програмі від менеджера? – отримана відповідь «НІ» -** не зафіксовано

виражених психофізіологічних реакцій та емоційного збудження при відповіді на запитання (свідчить про підтвердження інформації та надання достовірної відповіді);

V. Чи маєте ви інформацію про фінансові зловживання або шахрайство на підприємстві, де ви працюєте?

7. **Чи відомо вам про фінансові махінації директора?** – отримана відповідь «НІ» – проте зафіксовано психофізіологічні реакції, емоційне збудження та виражена мозкова діяльність при відповіді на запитання (може свідчити про приховування інформації та надання недостовірної відповіді);
8. **Чи відомо вам про фінансові махінації, які б здійснювали інші працівники компанії?** – отримана відповідь «ТАК». Отримано пояснення, що стало відомо про фінансові зловживання менеджера. Тому задано уточнююче запитання:
9. **Чи відомо вам про фінансові махінації, які б здійснювали інші працівники крім менеджера?** – отримана відповідь «НІ» – проте зафіксовано психофізіологічні реакції, емоційне збудження та виражена мозкова діяльність при відповіді на запитання (може свідчити про приховування інформації та надання недостовірної відповіді);

VI. Чи привласнили ви собі 100 тис грн, які за вашими словами, ви випадково віддали клієнту?

10. **Скажіть чи тих 100 тис. грн., які пропали, Ви собі забрали?** – отримана відповідь «НІ» – проте зафіксовано психофізіологічні реакції, емоційне збудження та виражена мозкова діяльність при відповіді на запитання (може свідчити про приховування інформації та надання недостовірної відповіді);

VII. Чи вступали ви в змову проти роботодавця з іншими співробітниками задля особистої фінансової вигоди?

- 11. Чи було таке, що задля особистої фінансової вигоди ви вступали в зговір з директором підприємств?** – отримана відповідь “НІ” – проте зафіксовано психофізіологічні реакції, емоційне збудження та виражена мозкова діяльність при відповіді на запитання (може свідчити про приховування інформації та надання недостовірної відповіді);
- 12. Чи було таке, що задля особистої фінансової вигоди ви вступали в зговір з іншими працівниками підприємства?** – отримана відповідь «НІ» - не зафіксовано виражених психофізіологічних реакцій та емоційного збудження при відповіді на запитання (свідчить про підтвердження інформації та надання достовірної відповіді);

Відсутність зафіксованих виражених психофізіологічних реакцій на вказані у висновку значимі запитання свідчить про те, що респондент не приховує інформацію, тобто слідів про подію, яка розглядалася, у пам'яті підозрюваного не зафіксовано.

Примітка: *результати опитування носять орієнтувальний характер в оцінці причетності/непричетності особи до конкретної події.*

ДОВІДКА

за результатами опитування із застосуванням спеціального технічного пристрою – комп'ютерного поліграфа

(дата проведення)

*Особа, щодо якої проводилось **ZZZ** дослідження:*

Експерт-поліграфолог: **Башта Іван Іванович**

Обладнання, що **Комп'ютерний поліграф «BARIER»**,
використовувалося при
проведенні опитування:

Методика, яка використовувалася «Метод взаємних виключень», Асоціація
при проведенні опитування: судових експертів МВВ-Експертиза,
Пошуковий Метод Варламова-Ніколаєва

На вирішення опитування із застосуванням спеціального технічного пристрою – комп'ютерного поліграфа поставлені наступні питання:

Чи виявляються в ході опитування із застосуванням спеціального технічного пристрою – комп'ютерного поліграфа у респондента

психофізіологічні реакції на запитання щодо вчинення фінансових зловживань, протиправних дій на роботі, тощо.

Респондент надав згоду на проведення опитування із застосуванням спеціального технічного пристрою – комп'ютерного поліграфа.

Опитування проводилося українською мовою.

Хід дослідження

Перед початком опитування **респондент** перебував у спокійному стані.

Респондент не маніпулював оціночними категоріями та фактами з метою формування суб'єктивного відношення експерта-поліграфолога до нього та до запитань, які досліджуються.

В ході опитування поведінка **респондента** не змінювалася.

Респондент не порушував правила проведення опитування із застосуванням спеціального технічного пристрою – комп'ютерного поліграфа.

Усі значимі запитання були зрозумілими. Претензій та зауважень не надходило.

Фізіологічні реакції, зареєстровані в ході опитування, були піддані експертному та апаратно-програмному аналізу.

ВИСНОВКИ

Враховуючи надану інформацію замовником та відповідно до інформації, яку було надано від респондента, було проведено співбесіду. Враховуючи отримані пояснення, було складено індивідуальні тестові опитувальники.

1. Чи отримували ви доходи на підприємстві з метою власного збагачення, про які невідомо власнику компанії?

Щоб отримати відповідь на це питання, було поставлено наступні значимі запитання та зафіксовано психофізіологічні реакції:

- 13. Доходи в компанії «N», про які невідомо власнику компанії Ви отримували? – отримана відповідь «НІ» - не зафіксовано виражених психофізіологічних реакцій та емоційного збудження при відповіді на запитання (свідчить про підтвердження інформації та надання достовірної відповіді);**
- 14. Було таке, що ви привласнили кошти, які належали підприємству? – отримана відповідь «НІ» - не зафіксовано виражених психофізіологічних реакцій та емоційного збудження при відповіді на запитання (свідчить про підтвердження інформації та надання достовірної відповіді);**
- 15. Хоч раз без відома власника кошти підприємства які вам не належали ви собі забирали? – отримана відповідь «НІ» - не зафіксовано виражених психофізіологічних реакцій та емоційного збудження при відповіді на запитання (свідчить про підтвердження інформації та надання достовірної відповіді);**
- 16. Хоч раз гроші підприємства, які вам не належали ви собі присвоювали? – отримана відповідь «НІ» - не зафіксовано виражених психофізіологічних реакцій та емоційного збудження при відповіді на запитання (свідчить про підтвердження інформації та надання достовірної відповіді);**

2. Чи завищували ви % винагороди укладчику для отримання власної фінансової винагороди?

Щоб отримати відповідь на це питання, було поставлено наступні значимі запитання та зафіксовано психофізіологічні реакції:

17.Задля власної фінансової вигоди відсоток винагороди укладчику Ви завищували? – отримана відповідь «НІ» - не зафіксовано виражених психофізіологічних реакцій та емоційного збудження при відповіді на запитання (свідчить про підтвердження інформації та надання достовірної відповіді);

18. Хоч раз відсотки, які ви мали віддати укладчику ви собі присвоювали? – отримана відповідь «НІ» - не зафіксовано виражених психофізіологічних реакцій та емоційного збудження при відповіді на запитання (свідчить про підтвердження інформації та надання достовірної відповіді);

3. Чи вступали ви в зговір з бухгалтером підприємства задля власного збагачення?

Щоб отримати відповідь на це питання, було поставлено наступні значимі запитання та зафіксовано психофізіологічні реакції:

19.Було таке, що задля особистої фінансової вигоди ви вступали в зговір з бухгалтером підприємств? – отримана відповідь “НІ” – проте зафіксовано психофізіологічні реакції, емоційне збудження та виражена мозкова діяльність при відповіді на запитання (може свідчити про приховування інформації та надання недостовірної відповіді);

20.Було таке, що задля особистої фінансової вигоди ви вступали в зговір з іншими працівниками підприємства? – отримана відповідь «НІ» - не зафіксовано виражених психофізіологічних реакцій та емоційного збудження при відповіді на запитання (свідчить про підтвердження інформації та надання достовірної відповіді);

4. Чи вносили ви неправдиві дані в фінансовий звіт який подається власнику кожного місяця задля власного збагачення?

Щоб отримати відповідь на це питання, було поставлено наступні значимі запитання та зафіксовано психофізіологічні реакції:

21.Неправдиві дані в щомісячний фінансовий звіт задля власного збагачення Ви вносили? – отримана відповідь «НІ» - не зафіксовано виражених

психофізіологічних реакцій та емоційного збудження при відповіді на запитання (свідчить про підтвердження інформації та надання достовірної відповіді);

22.3 метою власної фінансової вигоди фінансові махінації в компанії «N» ви робили? – отримана відповідь «НІ» - не зафіксовано виражених психофізіологічних реакцій та емоційного збудження при відповіді на запитання (свідчить про підтвердження інформації та надання достовірної відповіді);

*5. Чи за період вашої роботи на підприємстві, користуючись вашою посадою, ви змінювали **ціни на продукцію** для власної вигоди або для отримання додаткового доходу? Або: Чи змінювали ви **реальну** вартість продукції задля власного збагачення?*

Щоб отримати відповідь на це питання, було поставлено наступні значимі запитання та зафіксовано психофізіологічні реакції:

23.Задля власної фінансової вигоди продажну ціну продукції ви змінювали?
– отримана відповідь “НІ” – проте зафіксовано психофізіологічні реакції, емоційне збудження та виражена мозкова діяльність при відповіді на запитання (може свідчити про приховування інформації та надання недостовірної відповіді);

Під час опитування завідувача складу, ним було сказано, що були такі випадки, що він грузив зі складу продукцію без заявки на склад на прохання директора. У зв'язку з чим директору було задано запитання чи справді таке було? На що було отримано відповідь, що таке буває. На запитання чи завжди видруковується заявка на склад, було сказано, це повинен робити бухгалтер, але незалежно від заявки в системі формується накладна і ця накладна повинна бути оплачена, тобто кошти повинні зайти на підприємство. Якщо накладна не оплачена, то це відображається в обліку, в системі видно, що вона не оплачена.

Дальше було отримано пояснення, що такого, щоб продукція виїхала зі складу і не була оплачена не було, за винятком 2 випадків, про які відомо власникам.

Щоб перевірити правдивість слів директора, було задано наступне запитання:

24.Крім тих 2 випадків, про які відомо власникам, чи відомі вам випадки, щоб продукція виїхала зі складу, а гроші в касу так і не поступили? – отримана відповідь «НІ» - не зафіксовано виражених психофізіологічних реакцій та емоційного збудження при відповіді на запитання (свідчить про підтвердження інформації та надання достовірної відповіді);

25.Чи було таке, щоб продукція виїхала зі складу, а гроші поступили вам особисто? – отримана відповідь «НІ» - не зафіксовано виражених психофізіологічних реакцій та емоційного збудження при відповіді на запитання (свідчить про підтвердження інформації та надання достовірної відповіді);

Відсутність зафіксованих виражених психофізіологічних реакцій на вказані у висновку значимі запитання свідчить про те, що респондент не приховує інформацію, тобто слідів про подію, яка розглядалася, у пам'яті підозрюваного не зафіксовано.

Примітка: *результати опитування носять орієнтувальний характер в оцінці причетності/непричетності особи до конкретної події.*

Висновки до 3 розділу

У 3 розділі дослідження було теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено сутність психологічного механізму та закономірностей психофізіологічних досліджень. Ми знайшли підтвердження, що сутність психологічного механізму та закономірностей психофізіологічних досліджень полягає у наступному: 1) сукупному фіксуванні поліграфом процесу психофізіологічних змін відносно саме певної комплексної інтегральної метадумки досліджуваного, у яку входить і усвідомлене знання про певний факт приховування або неприховування ним

нюансів конкретного явища, про яке йдеться у запитанні, і емоція відносно даного факту, й мотив щодо приховування або неприховування, і вольові процеси, і увага тощо; 2) організованому керуванні поліграфологом саме комплексними інтегральними метадумками досліджуваного та його усвідомленими знаннями щодо приховування або неприховування ним певних нюансів або цілком конкретного явища, про яке йдеться у конкретному запитанні.

Також апробовано результати дослідження та визначена валідність та ефективність СПФД з використанням поліграфу шляхом проведення низки практичних перевірок осіб, що підозрювались у скоєнні фінансових злочинів.

ВИСНОВКИ

1. Досліджено історію виникнення поліграфу як засобу, що використовується для викриття та розслідування злочинів. Простежено еволюцію застосування поліграфу на практиці, починаючи з перших примітивних приладів, спрямованих на виявлення брехні, й до більш сучасних. Відмічено роль перших ентузіастів впровадження поліграфа в практику розкриття та розслідування злочинів (Ч. Ломброзо, Г. Мюнстенберг, У. Марстон, Дж. Ларсон, Л. Килер). При розгляді позицій науковців нашої країни у даній сфері відмічено непростий шлях їх формування від повного заперечення застосування поліграфа як реакційного буржуазного засобу (у радянський період) до визнання позитивних можливостей його впровадження у практику розслідування злочинів.

2. Проаналізовано стан нормативно – правової регламентації та законодавчого регулювання проведення психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа в Україні. Визначено, що виконання психофізіологічних досліджень з використанням поліграфу не суперечить чинному законодавству України і не порушує його, воно має на меті насамперед захист прав. Також завжди дотримуються і конституційні права громадян, адже перевірки здійснюються лише з їх письмової згоди.

3. Порівняно доктринальні підходи до визначення та співвідношення категорій «економічні злочини» та «фінансові злочини» з огляду на результати наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених.

Визначено, що фінансові злочини є складовою економічної злочинності. Об'єкт фінансових злочинів можна визначити як суспільні відносини, пов'язані з утворенням, розподілом та використанням фондів грошових коштів.

4. Проаналізовано загальні психологічні особливості проведення передтестової, внутрішньотестової та післятестової бесід, як невід'ємних

складових поліграфного обстеження. Проаналізовані розбіжності вербальних та невербальних ознак «правдивого» обстежуваного і «обманщика» під час проведення з ними бесід. Розкрито, що кожна із зазначених бесід дозволяє вирішити ряд важливих задач, спрямованих на підвищення ефективності поліграфних перевірок та має ряд особливостей. Доведено, що важливим чинником при проведенні бесід, виступає рівень фахової кваліфікації експерта: загальнотеоретична підготовка та практичний досвід (знання і вміння в сфері вербальної і невербальної комунікації), уважність і швидкість реакції, вміння вести бесіду (взаємодіяти з обстежуваним, вміння поставити правильне питання та отримати необхідну інформацію з його відповідей).

5. Проаналізовано доцільність і важливість опису особистісного профілю осіб під час проведення дослідження на поліграфі і з'ясування їх причетності до скоєння злочину. Оскільки результати поліграфологічного дослідження щодо причетності осіб не завжди можуть бути адекватно інтерпретовані поліграфологом та давати достовірний висновок, виникає необхідність створення психологічного профілю особистості. Ґрунтовний аналіз особистісних характеристик, що є домінуючими у профілі, сукупність реакцій отриманих за допомогою дослідження на поліграфі та зафіксованих невербальних проявів особи під час проходження поліграфологічного дослідження дають можливість зробити висновок про причетність чи непричетність до скоєння злочину підозрюваними. Тільки у випадку аналізу профілю підозрюваного можна робити найбільш точний та правдивий висновок.

6. Розглянуто основні принципи і техніки проведення передтестової бесіди з досліджуваним в процесі психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа.

Співвіднесено правові, психологічні та організаційні аспекти перевірки на поліграфі на етапі передтестової бесіди з особливостями психологічного профілю осіб, що здійснюють фінансові злочини. Надано рекомендації щодо

стратегії проведення передтестової бесіди з урахуванням психологічної профілізації таких осіб.

7. Визначено сутність психофізіологічного дослідження людини з використанням поліграфа та можливість застосування його результатів у виявленні злочинів, зокрема, у фінансовій сфері. Звернено увагу на процесуальну форму такого дослідження, основні його завдання, елементи його підготовки та оцінку результатів. Конкретизовано та проаналізовано підходи до використання поліграфа, вироблено рекомендації щодо його застосування при виявленні фінансових злочинів. Окреслено проблеми, пов'язані з нормативно-правовим підґрунтям застосування поліграфа, методикою проведення досліджень, підготовкою експертів належного профілю, оцінкою і використанням результатів експертного дослідження у виявленні фінансових злочинів.

8. Апробовано результати дослідження та визначена валідність та ефективність СПФД з використанням поліграфу шляхом проведення низки практичних перевірок осіб, що підозрювались у скоєнні фінансових злочинів.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у подальших наукових розвідках щодо аналізу та вирішення низки проблемних питань, що пов'язані із необхідністю регулювання застосування методичного інструментарію у проведенні опитувань з використанням поліграфа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сороченко В. Цікаві факти про поліграф/ *Псі-фактор : сайт про сучасні психотехнології*. URL: <https://psyfactor.org/lib/polygraph-2.htm>
2. Дефо, Д. Ефективна схема негайного запобігання вуличним пограбуванням. URL: ua.zuhn-info-portal-de/wiki/Augusta_Triumphans
3. Князев, В.М. Історія розвитку детекції брехні. Практичне застосування полиграфа в різних країнах. *Перевірка на полиграфі – детектори брехні: тематичний інформ. портал про інструментальну детекцію брехні та управління поведінкою*. URL: <https://proverka-na-poligrafe.pro/istoriya-razvitiya-detekcii-lzhi-praktika.na.poligrafe.pro/istoriya-razvitiya-detecii-ezni-practica>.
4. Алексеев, Л. Г. Психофізіологія детекції брехні. Методологія. Майстерня прикладної психофізіології, 2011. 108 с.
5. Холодний, Ю.І. Поліграфи («детектори брехні») та безпека: довідкова інформація. Світ безпеки, 1998. 96 с.
6. Екман, П. Теорія брехні. К : КМ-БУКС, 2019. 277 с.
7. Холодний, Ю. І. Застосування психофізіологічного методу детекції брехні в Японії. *Вісник криміналістики : наук. журн. Коломна : ЗАО «Видавництво СПАРК»*. 2008. № 4. С. 30–36.
8. Лурія А.Р. Психологія у визначенні слідів злочину // Юридична психологія: сайт. URL: <http://yurpsy.com/files/biblio/luriya/02.htm>
9. Конституція України від 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
10. Загальна декларація прав людини Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
11. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Конвенцію ратифіковано із застереженнями Указом Президії ВР N 3484-XI ([3484-11](#)) від 26.01.87. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text

12. Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню Страсбург, 26 листопада 1987 року https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text
13. Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 року № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>
14. Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671- VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
15. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 11.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
16. Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ України: наказ МВС від 28 серп. 2001 р. № 743 // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main>.
17. Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України: наказ МВС від 28 лип. 2004 р. № 842 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1365-04>.
18. Інструкція про порядок використання поліграфів у Національній поліції України : Наказ МВС України № 920 від 13.11.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17>
19. Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення опитування персоналу з використанням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних сил України: наказ МОУ та ЗС України від 14.04 2015 р. № 164 // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. URL: search.ligazakon.ua/l_doc2.ncf/link1/RE26922.html
20. Про прийняття національного стандарту України Наказ Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» № 378 від 15.11.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0378774-16#Text>

23. Про затвердження Інструкції про порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа в органах прокуратури України наказ від 17.09.2021 № 293: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0293905-21#Text>
24. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30.05.97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text>
25. Кодекс законів про працю України Затверджується [Законом № 322-VIII від 10.12.71](#) ВВР, 1971, додаток до № 50, ст. 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
26. Господарський кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
27. Про впорядкування застосування контрактної форми трудового договору Постанова КМ України від 19 березня й994 р. № 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/170-94-%D0%BF#Text>
28. Лук'яненко С. О. Кримінологічна характеристика злочинів у кредитно-фінансовій системі та їх запобігання в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С. О. Лук'яненко. – К., 2006.
29. Чернявський С. С. Сучасні наукові підходи до визначення та класифікації фінансових злочинів. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 5. С. 118–127.
30. Черней В. В. Правове та організаційне забезпечення протидії злочинам у сфері державних фінансів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 3–12.
31. Білоус В. Т. Координація боротьби з економічною злочинністю : [моногр.]. Ірпінь, 2002. 449 с.

32. Черней В. В. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні : [моногр.]. К., 2014. 456 с.
33. Алексєєв Л. Психофізіологія детекції брехні: Методологія. ООО «Галея – прінт», 2011. 108 с.
34. Варламов В. О., Варламов Г. В. Психофізіологія поліграфних перевірок / Під ред. А. Г. Сапрунова.: К, 2000. 239 с.
35. Князев В. Поліграф та його практичне застосування: Наук. посібник / Володимир Князев, Георгій Варламов. «Принт-центр», 2012. 859 с.
36. Левін К. Динамічна психологія: Вибрані праці, 2001. 572с.
37. Леслі І. «Вроджені брехуни. Ми не можемо жити без обману»: / Іен Леслі.РІПОЛ класик; 2012.376 с.
38. Метод бесіди в психології: Навчальний посібник для студентів факультетів психології вищих навчальних закладів зі спеціальності «Психологія» / Редактор- укладач А. М. Айламазьян. К.: Вища школа, 1999. 222 с.
39. Оглоблін С. І. Інструментальна «детекція брехні»: академічний курс. / С.І. Оглоблін, А.Ю. Молчанов-Нюанс. 2004 . 464 с.
40. Фрай О. Брехня. Три способи виявлення обману. Прайм-Єврознак, 2006. 286 с.
41. Холодний Ю. І. Опитування з використанням поліграфу та його природничо-наукові основи. «Вісник криміналістики». 2005. № 4. С. 39 – 48.
42. Екман П. Теорія брехні. К : КМ-БУКС, 2019. 277 с.
43. Weiss B., & Feldman R. S. Looking good and lying to do it: Deception as an impression management strategy in job interviews. // Journal of Applied Social Psychology, 36, 2006. — P. 1070–1086.
44. Деулін Д.В., Шарикіна Т.А. Розвиток економічної акцентуації особистості з позицій психоаналізу у сучасному економічному просторі // Вісник.2015. № 8.С.269-274.

45. Оглоблін С.І., Молчанов А.Ю. Інструментальна «детекція брехні». Академічний курс, Видавництво: Ньюанс Жанр: 2004. 464 с.
46. Психологія/ За ред. проф. Г.С.Костюка. К.: Радянська школа, 1968. 572 с.
46. Дубравська Д.М. Основи психології: Навч. посібник. Львів: Світ, 2001. 280 с.
47. Психологія: Підручник/ Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін.; за ред. Ю.Л. Трофімова. К.: Либідь, 1999. 558 с.
48. Косьянова О.Ю. Сучасні тенденції і перспективи використання поліграфної методики в психологічних дослідженнях. Наука і освіта 2014 №1 С. 32- 40
49. Методи і засоби для тестування оператора поліграфа: монографія/ С.М. Злепко, С.В. Тимчик, Р.С. Белзецький, Л.Г. Коваль. Вінниця: ВНТУ, 2010. 168 с.
50. Мотлях А. Психодиагностика личности инструментальной детекцией на основе использования существующих «теорий полиграфа». URL. <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2013/8-1/03.pdf>
51. Філіпенко А.С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій: Посібник. К.: Академвидав, 2004. 208 с.
52. Башта І. І., Петухова І.О. Особливості проведення СПФД з використанням поліграфу у фінансових розслідуваннях. Актуальні проблеми освітнього процесу в контексті європейського вибору України: матеріали V Міжнародної конференції (17 листопада 2022 року) Київ: Київський національний університет будівництва і архітектури, 2023. С. 375-380.